

İBNU'Ş-ŞECERİ'NİN HAYATI, İLMÎ KİŞİLİĞİ VE ESERLERİ*

Hüseyin Ersönmez**

Öz

İbnu'ş-Şecerî Bağdat'ta doğmuş ve burada eğitim görmüş Arap dili âlimidir. Kurduğu ilim meclisleriyle İbnu'l-Enbârî, İbnu'l-Haşşâb gibi birçok talebe yetiştirmiştir. Kendi döneminin önemli Arap dili âlimlerinden sayılan İbnu'ş-Şecerî bütün eserlerini bu alanda ortaya koymuştur. En önemli ve en hacimli eseri olan el-Emâlî ile ün kazanmıştır. Müellifin Arap dilindeki yetkinliğini ortaya koyan bu eseri seksen dört meclisten oluşmaktadır ve bu eserde müellif bu ilmin hemen hemen bütün alanlarına temas etmiştir. İbnu'ş-Şecerî genel olarak Basra ekolüne mensup dilcileri kendisine yakın bulmuş ve onların görüşlerini benimsemiştir. Bu çalışmamızda İbnu'ş-Şecerî'nin hayatı, hocaları ve talebeleri üzerinde durulmuş ve bazı tespitler aktarılmıştır. Bunun yanı sıra özellikle el-Emâlî adlı eseri çerçevesinde müellifin ilmî kişiliğine değinilmiştir. Son olarak ise müellifin ortaya koyduğu eserlerin günümüze ulaşıp ulaşmadığı tespit edilmeye çalışılmış, bunlardan günümüze ulaşanların ise içeriğine dair bilgiler aktarılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Arap Dili, Nahiv, İbnu'ş-Şecerî, el-Emâlî.

IBN AL-SHAJARİ'S LIFE, SCIENTIFIC PERSONALITY AND WORKS

Abstract

Ibn al-Shajarî, who was born in Baghdad and studied there, is an Arabic language scholar. He educated lots of students like Ibn al-Anbârî and Ibn al-Hashâb through his classes. Ibn al-Shajarî, who is assessed as one of the important scholars about Arabic language, wrote all his study in this area. He got a reputation because of his study: al-Amâlî. This book, which figures out his qualification about Arabic language, has eighty four parts and he mentions almost all issues about Arabic. In general Ibn al-Shajarî is closer to Basra grammar school's linguists and accepts their ideas.

This study mentions Ibn al-Shajarî's life, teachers and students and gives findings about them. His scientific personality is dealt within the scope of his work al-Amâlî. Lastly the books written by Ibn al-Shajarî are searched and it is tried to find whether they reach today or not. The contents of the books reached today are given.

Keywords: Arabic language, Grammar, Ibn al-Shajarî, al-Amâlî.

* Bu makale "İbnu'ş-Şecerî ve el-Emâlî Adlı Eserinin Belâgat Açısından İncelenmesi" isimli doktora tezinden üretilmiştir.

** Dr., Arş Gör. İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi, Arap Dili ve Belâgati Anabilim Dalı.

E-posta: huseyin.ersonmez@ikc.edu.tr, **ORCID ID:** <https://orcid.org/0000-0002-7875-9960>

Atıf/Citation: Ersönmez, Hüseyin. "İbnu'ş-Şecerî'nin Hayatı, İlmî Kişiliği ve Eserleri". *BAİD 13* (Haziran 2021), 301-326.

İntihal: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelenmiş ve intihal içermediği teyit edilmiştir.

Plagiarism: This article has been reviewed by at least two referees and scanned via plagiarism software.

Giriş

İbnu's-Şecerî (öl. 542/1148) nisbesiyle tanınan müellifimiz kendi döneminin önemli dil âlimi ve şairlerindedir. Tahsilini Bağdat'ta yapmış ve bu şehirde birçok âlimden dersler almıştır. Arap dili alanında önemli bir konuma sahip olan İbnu's-Şecerî uzun yıllar nahiv dersleri vermiş, bu alanda birçok talebe yetiştirmiş ve çok önemli eserler ortaya koymuştur. Talebelerinden meşhur dil âlimi İbnu'l-Enbârî (öl. 577/1181) hocasının kendi döneminin en iyi nahiv âlimi olduğunu söyler.

İbnu's-Şecerî'yi Arap dilinde söz sahibi yapan eseri ise hiç şüphesiz *el-Emâlî*'sidir. Bu eserinde müellif sarf, nahiv, belâgat, lugat, şiir, arûz gibi Arap dilinin birçok alanının yanı sıra diğer bazı alanlarla ilgili bilgileri ele alır. Dolayısıyla müellifin gerek Arap diliyle ilgili görüşlerini gerekse diğer alanlarla ilgili görüşlerini bu eserinde görebiliyoruz.

Bu anlamda çalışmamızda genel olarak İbnu's-Şecerî'nin hayatı üzerinde durmaya çalışacağız. Daha sonra ise müellifin hocalarına, talebelerine özellikle de *el-Emâlî* adlı eseri üzerinden ilmî kişiliğine değinerek ortaya koyduğu eserleri incelemeye çalışacağız.

1. Hayatı

Asıl adı Ebu's-Sa'âdât Ziyâuddîn Hibetullah b. 'Ali b. Muhammed b. Hamza el-Hâşimî el-'Alevî el-Hasanî¹ el-Bağdâdî'dir. Hicrî 450 yılında Bağdat'ta doğmuş, İbnu's-Şecerî künyesi ile meşhur olmuştur.² Müellifin

¹ Bazı kaynaklarda el-Huseynî olarak da geçmektedir. Bkz. İbn 'İmâd, *Şezerâtu'z-zeheb* (Beyrut: 1986), 6/215.

² Ebu'l-Berekât Kemâluddîn İbnu'l-Enbârî, *Nüzhetu'l-elibbâ* (Ürdün: 1985), 299; Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemu'l-udebâ* (Beyrut: 1993), 6/2775; Ebu'l-Hasen Cemâluddîn Alî b. Yûsuf b. İbrâhîm b. Abdilvâhid eş-Şeybânî el-Kiftî, *İnbâhu'r-ruvât* (Beyrut: 1982), 3/356; Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Şeref b. Murî en-Nevevî, *Tehzîbu'l-esmâ ve'l-lugât* (Beyrut: ts.), 4/132; İbn Hallikân, *Vefayâtu'l-a'yân* (Beyrut:1994), 6/45; Ebu'l-Mehâsin Tâcuddîn Abdalbâkî b. Abdilmecîd b. Abdillâh el-Yemenî, *İşâratu't-ta'yîn fî terâcimi'n-nuhât ve'l-lugaviyyîn*, (tah. Abdulmecîd Diyâb) (Riyâd: 1986), 370; Ahmed b. Osmân ez-Zehebî, *el-İber fî haberi men ğaber* (Kuveyt: 1984), 4/116; ez-Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, (Daru'l-Garbi'l-İslâmî, ts.), 11/818; ez-Zehebî, *Siyer-i a'lâmî'n-nübelâ* (Kâhire: 2006), 15/40; Salâhuddîn Halîl b. İzziddîn Aybeg b. Abdillâh es-Safedî, *el-Vâfi bi'l-vefeyât* (Beyrut: 2000), 27/174; Ebû Muhammed Muhyiddîn Abdulkâdir b. Muhammed b. Muhammed el-Kureşî el-Mısırî, *el-Bidâye ve'n-nihâye* (Dâru İhyâit-Turâs, 1988), 12/278; İbn Dimyâtî, *el-Müstefâd min zeyli Târîhi Bağdât* (Beyrut: 1997), 189; Ebu't-Tâhir Mecduddîn Muhammed b. Ya'kûb b. Muhammed el-Firûzâbâdî, *el-Bulga fî terâcimi eimmeti'n-nahv ve'l-luga* (Kuveyt: 1986), 80; İbn Tağrîberdî, *en-Nucûmu'z-zâhire*, (Mısır, ts.), 5/281; Ebu'l-Fazl Celâluddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî es-Suyûtî, *Buğyetu'l-vuât* (Lübnan ts.), 2/324; es-Suyûtî, *el-Muzhir* (Beyrut: 1998), 2/397; Kâtip Çelebî, *Keşfu'z-zunûn* (Bağdat: 1941), 1/162, 174, 412, 692; 2/1562, 1572; İbn 'İmâd, *Şezerâtu'z-zeheb*, 6/215; Seyyid Ali Hân Şirâzî, *ed-Deracetu'r-refî'a fî tabakâti's-şî'a*, (Beyrut:

Şecerî künyesiyle anılması hususunda farklı rivayetler vardır. Örneğin, anne tarafından Şecerî ailesine nispetinden dolayı,³ Medine'ye yakın Şecere isimli bir köye⁴ veya dedelerinden bu isme sahip birisine nispetinden dolayı bu şekilde anıldığı rivayet edilmiştir.⁵ İbnu's-Şecerî ismiyle ilgili yapılan bu rivayetleri arttırmak mümkün olmakla birlikte bütün bunlar birer tahminden ibarettir.

İbnu's-Şecerî 26 Ramazan 542 (18 Şubat 1148) tarihinde Bağdat'ın Kerh mahallesinde vefat etmiş ve buraya defnedilmiştir.⁶

1.1. Hocaları

İbnu's-Şecerî döneminin önemli âlimlerinden dersler almıştır. Bunlardan tespit edebildiklerimiz kronolojik olarak şu şekildedir:

1.1.1. Yahya b. Muhammed eş-Şerîf Ebu'l-Mu'ammer b. Tabâtabâ el-Alevî (öl. 478/1086)

Nahiv ve edebiyat âlimidir. İbnu's-Şecerî'nin hocası olmaktan dolayı gurur duyduğu rivayet edilmiştir. İbnu's-Şecerî'nin meşhur talebelerinden İbnu'l-Enbârî, İbn Tabâtabâ'nın şiirde de çok iyi olduğunu ve bu alanda bir eser ortaya koyduğunu aktarmıştır.⁷ Ayrıca İbnu'l-Enbârî, İbn Tabâtabâ vasıtasıyla İbnu's-Şecerî'nin hoca silsilesini Hz. Ali'ye (r.a.) kadar saymaktadır. Silsiledeki ulema sırasıyla şu şekildedir:⁸

İbn Tabâtabâ (öl. 478/1086), Ali b. İsâ er-Reb'î (öl. 420/1029), Ebû Ali el-Fârisî (öl. 377/987), Ebû Bekr b. Serrâc (öl. 316/929), el-Müberred (öl. 286/900), Ebû Osman el-Mâzinî (öl. 249/863), Ebû Ömer el-Cermî (öl. 225/840), Ebu'l-Hasan el-Ahfeş (öl. 215/830), Sîbeveyhi (öl. 180/796), Halîl b. Ahmed (öl. 175/791), İsâ b. Ömer (öl. 149/766), İbn Ebî İshâk (öl.

1983) 516; Ebu'l-Feyz Muhammed el-Murtazâ b. Muhammed b. Muhammed b. Abdırrezzâk ez-Zebîdî, *Tâcu'l-arûs min cevâhiri'l-kâmûs* (Dâru'l-Hidâye, ts.), 12/138; Ömer Rızâ Kehhâle, *Mu'cemu'l-müellifîn*, (Beyrut: ts.), 13/141; Muhsin el-Emîn, *A'yânu's-şî'a* (Beyrut: 1983), 10/262; Ebû Gays Muhammed Hayruddîn b. Mahmûd b. Muhammed b. Alî b. Fâris ez-Ziriklî, *el-A'lâm*, (Dâru'l-İlmi li'l-Melâyîn, 2002), 8/74; Muhammed et-Tantâvî, *Neş'etu'n-nahv ve târihu eşherî'n-nuhât* (Mektebetu İhyâ'it-Turasi'l-Arabî, 2005), 167; Hüseyin Elmalı, "İbnu's-Şecerî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 21/219-220; Ayrıca bkz. Ahmet Tekin, *İbnu's-Şecerî'nin el-Emâlî Adlı Eserinin Sarf Açısından İncelenmesi*, (Ankara: İlahiyat Yayınları, 2019).

³ Yakût el-Hamevî, *Mu'cemu'l-udebâ*, 6/2775.

⁴ İbn Hallikân, *Vefayâtu'l-a'yân*, 6/50; Cemâluddîn Ahmed b. Ali b. Hüseyin b. 'İnebe, *'Umdetu't-tâlib fi ensâbi Âli b. Ebî Talib*, (Necfe: 1961), 188.

⁵ İbn Hallikân, *Vefayâtu'l-a'yân*, 6/50; Ayrıca bkz. es-Suyûtî, *Buğyetu'l-vuât*, 2/324.

⁶ el-Kiftî, *İnbâhu'r-ruvât*, 3/356.

⁷ İbnu'l-Enbârî, *Nüzhetu'l-elibbâ*, 269; Yakût el-Hamevî, *Mu'cemu'l-udebâ*, 6/2828.

⁸ İbnu'l-Enbârî, *Nüzhetu'l-elibbâ*, 302.

117/735), Meymûnu'l-Akran, Anbesetu'l-Fîl, Ebu'l-Esved ed-Düelî (öl. 69/688) ve Alî (r.a.) (öl. 40/661).

1.1.2. Ebu'l-Hasan Ali b. Faddâl el-Mücâşi'î el-Kayravânî (öl. 479/1086)

Nahiv, lugat, sarf, tefsir ve siyer âlimidir. Nahiv alanında Basra ekolünün görüşlerini benimsemiştir. Şair Ferezdak'ın torunlarından olduğu için Ferzadakî olarak da anılmıştır. Gazneli devlet adamları tarafından ilgi gören el-Mücâşi'î, onlardan gelen talepler doğrultusunda da eserler ortaya koymuştur. Ömrünün sonlarına doğru Bağdat'a gelen el-Mücâşi'î, Nizâmü'l-Mülk'ün iltifatına mazhar olmuş ve onun himayesinde aralarında İbnu's-Şecerî'nin de olduğu birçok talebeye nahiv ve lugat dersleri vermiştir. Hayatı ilmi seyahatlerle geçen el-Mücâşi'î birçok eser ortaya koymuştur.⁹ Bunlardan bazıları şunlardır:

el-Burhânu'l-'Amîdî,¹⁰ *Kitâbu'n-nüket fi'l-Kur'ân, kitâbu şerhi Bismillahirrahmânirrahîm, Kitâbu iksîri'z-zeheb fi sînâati'l-edeb*,¹¹ *Kitâbu'l-avâmil ve'l-hevâmil, Kitâbu'l-fusûl fi ma'rifeti'l-usûl, Kitâbu şerhi 'unvânu'l-i'râb, Kitâbu'l-mukaddime fi'n-nahv, Kitâbu'l-arûz, Kitâbu şerhi me'âni'l-hurûf, Kitâbu şecereti'z-zeheb fi ma'rifeti eimmeti'l-edeb, Kitâbu'l-iksîr ve fi ilmi't-tefsîr*,¹² *Kitâbu me'ârifi'l-edeb.*

1.1.3. Ebu'l-Huseyn¹³ el-Mubarek b. Abdî'l-Cebbâr b. Ahmed b. Kâsım es-Sayrafî (öl. 500/1107)

411/1020 yılında Bağdat'ta doğmuş, İbnu't-Tuyûrî nisbesiyle de meşhur olmuştur. Döneminin önemli hadisçilerindendir. Hayatı boyunca hadis dışında başka bir ilimle meşgul olmadığı rivayet edilmiştir. İbnu's-Şecerî de kendisinden hadis ilmini almıştır. Ayrıca İbnu's-Şecerî, Saîd b. Yahyâ el-Emevî'nin *el-Megâzî* adlı eserini İbnu't-Tuyûrî'den naklettiği rivayet edilmiştir.¹⁴

1.1.4. Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Alî b. Muhammed el-Hatîb et-Tebrîzî (öl. 502/1109)

Edebiyat, nahiv ve lugat âlimidir. 421/1030 yılında Tebriz'de doğmuştur. Kaynaklarda babasının hatîb olduğundan dolayı İbnu'l-Hatîb olarak da

⁹ İbnu'l-Enbârî, *Nüzhetu'l-elibbâ*, 263; Yakût el-Hamevî, *Mu'cemu'l-udebâ*, 4/1834; Ayrıca bkz. Mustafa Altundağ, "Mücâşiî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 31/444-445.

¹⁰ Tefsir alanında yazılmış 20 ciltlik bir eserdir.

¹¹ Nahiv alanında yazılmış beş ciltlik bir eserdir.

¹² Eserin müellife aidiyeti kesin değildir. 35 ciltlik bir eserdir.

¹³ Bazı kaynaklarda Ebu'l-Hasan olarak zikredilmiştir. Bkz. Yakût el-Hamevî, *Mu'cemu'l-udebâ*, 6/2775.

¹⁴ ez-Zehabî, *Siyer-i a'lâmi'n-nübelâ*, 14/208.

zikredilmiştir. Abdulkâhir el-Cürcanî (öl. 471/1078) ve Ebu'l-'Alâ el-Maarrî (öl. 449/1057) gibi Arap dilinin öncülerinden dersler almıştır. Nizâmîye Medreselerinde edebiyat ve dil dersleri veren et-Tebrîzî, aynı zamanda buranın kütüphanesinde kayyımlik vazifesi de yapmıştır. Aralarında İbnu's-Şecerî, Ebû Bekr İbnu'l-Arabî (öl. 543/1148) ve el-Cevâlikî'nin (öl. 540/1145) de bulunduğu birçok talebe yetiştirmiştir. et-Tebrîzî dil ve edebiyat alanında Basra ekolüne yakınlığıyla dikkat çekmiştir.¹⁵ et-Tebrîzî'nin eserlerinden bazıları şunlardır:

Şerhu Lâmiyyeti'l-'Arab, Şerhu'l-Kasâidi'l-'Aşr, Şerhu Bânet Su'âd, Şerhu İhtiyârâti'l-Mufaddal, Şerhu Dîvâni Ebî Temmâm, Şerhu'l-Lum'a fi'n-Nahv, el-Mulahhas fi'l-râbi'l-Kur'ân, el-Kâfi fi'l-'Arûz ve'l-Kavâfi.

1.1.5. Ebû Alî Muhammed b. Sâid b. Şihâb b. el-Kerhî el-Kâtib (öl. 511/1118)

Hadis, şiir ve edebiyat âlimidir. 411/1020 yılında doğmuş, İbn Nebhân olarak da anılmıştır. Şii olduğu da söylenen el-Kerhî döneminin önemli hadisçilerindendir. İbnu's-Şecerî de kendisinden hadis dersleri almıştır.¹⁶

1.1.6. Ebu'l-Berakât Ömer b. İbrâhîm b. Muhammed el-Alevî ez-Zeydî el-Kûfî (öl. 539/1145)

Nahiv, lugat, edebiyat, fıkıh ve hadis âlimidir. 442/1050 yılında Kûfe'de doğmuş, ilim için Dimeşk ve Halep'e gitmiş, Ebû Alî el-Fârisî'nin (öl. 377/987) *el-İzâh* adlı eserini el-Fârisî'nin dayısı olduğu söylenen Ebu'l-Kâsım Zeyd b. Alî el-Fârisî'den okumuş ve bu eserini Kûfe'ye getirerek birçok kişiye okutmuştur. İbnu's-Şecerî de kendisinden nahiv dersleri almıştır. Kendisinin Zeydî olduğunu söyleyen Ebu'l-Berakât, *Şerhu'l-Lum'a* isimli bir de eser kaleme almıştır.¹⁷

1.1.7. Ebu'l-Ferec Saîd b. Alî es-Silâlî el-Kûfî

Yâkût el-Hamevî (öl. 626/1229), es-Safedî (öl. 764/1363) ve es-Suyûtî (öl. 911/1505) gibi tabakat yazarları es-Silâlî'yi İbnu's-Şecerî'nin hocaları arasında nakletmişlerdir.¹⁸ Kaynaklarda kendisiyle alakalı çok bilgi bulunmayan es-Silâlî, İbnu'l-'Adîm'e (öl. 660/1262) göre 430/1038

¹⁵ el-Kiftî, *İnbâhu'r-ruvât*, 4/28; Yakût el-Hamevî, *Mu'cemu'l-udebâ*, 6/2823; Ayrıca bkz. Ahmet Özel, "Tebrîzî, Hatîb", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2011), 40/223-224.

¹⁶ ez-Zehabî, *Siyer-i a'lâmîn-nübelâ*, 14/230; İbn 'îmâd, *Şezerâtu'z-Zeheb*, 6/51; Ebu's-Saâdât Ziyâuddîn Hibetullah İbnu's-Şecerî, *Emâli İbni Şecerî* (Kâhire: 2014), 1/20 (muh. mukaddimesi).

¹⁷ el-Kiftî, *İnbâhu'r-ruvât*, 2/324; es-Suyûtî, *Buğyetu'l-vuât*, 2/215.

¹⁸ Yakût el-Hamevî, *Mu'cemu'l-udebâ*, 6/2775; es-Safedî, *el-Vâfi bi'l-vefâyât*, 27/174; es-Suyûtî, *Buğyetu'l-vuât*, 2/324.

yılında el-Huseyn b. Abdulvâhid b. Muhammed b. Abdulkâdir'den Halep'te nahiv dersleri almıştır.¹⁹ Ayrıca İbnu's-Şecerî *el-Emâlî*'sinin altmış altıncı meclisinde es-Silâlî'den bahsetmiştir.²⁰

1.2. Talebeleri

İbnu's-Şecerî'nin özellikle Câmîu'l-Mansûr'da cuma günleri vermiş olduğu nahiv ve edebiyat derslerine birçok talebe katılmıştır. İbnu's-Şecerî'den ders alan talebelerini tespit edebildiğimiz kadarıyla kronolojik olarak zikretmeye çalışacağız.

1.2.1. Ebû Mansûr Ebi'l-Bekâ el-Attâbî el-Bağdâdî (öl. 556/1161)

Nahiv, dil ve edebiyat âlimidir. Hicrî 484 yılında Bağdat'ın batı mahallelerinden birisi olan Attâb'da doğmuş, fakat doğduğu yeri terk ederek Bağdat'ın batısına yerleşmiştir. el-Attâbî olarak meşhur olmuştur. Çok güzel bir hatta sahip olduğu rivayet edilmiştir. el-Cevâlikî'den dil, İbnu's-Şecerî'den nahiv dersleri almıştır. İbnu's-Şecerî'nin diğer önemli bir talebesi olan İbnu'l-Haşşâb ile nefret derecesine ulaşan bir rekabet içerisinde olmuştur.²¹

1.2.2. Ebû Sa'd Abdulkerîm Muhammed b. Mansûr es-Sem'ânî (öl. 562/1166)

Meşhur tarihçi ve hadis hâfızıdır. Merv'de doğduğundan dolayı Mervezî, Horasan bölgesine nispetle Horasânî olarak da anılmıştır. Hayatı ilmi yolculuklarla geçmiştir. Kaynaklarda yüzden fazla ilim merkezine gittiği, yedi bin civarında hocadan ders aldığı nakledilmiştir. Sem'ânî vefat edene kadar Nizâmîye ve Amîdiye medreselerinde dersler vermiştir. Telif ettiği eserlerin birçoğu Moğolların Bağdat'ı istilasından sonra kaybolmuştur.²² Eserlerinden bazıları ise şunlardır:

el-Ensâb, el-Mu'cemu'l-kebîr, ez-Zeyl 'alâ Târîhi'l-Hatîb, Edebu'l-implâ ve'l-istimplâ, Edebu'l-kâdî, Fedâilu's-Şâm.

1.2.3. Ebu'l-Ganâim Habşî b. Muhammed b. Şuayb el-Vâsitî (öl. 565/1170)

Nahiv ve lugat âlimidir. Doğduğu köye nispetle el-Efşûlî olarak da anılmıştır. İbnu's-Şecerî'nin yanında nahiv ilmini okumuştur ve bu ilimde

¹⁹ Kemâluddîn İbnu'l-Adîm, *Buğyetu't-taleb fî târihi Haleb*, (Dârul-Fikr, ts.), 6/2523.

²⁰ İbnu's-Şecerî, *el-Emâlî*, 2/515.

²¹ Yakût el-Hamevî, *Mu'cemu'l-udebâ*, 6/2570; İbn Hallikân, *Vefayâtu'l-a'yân*, 4/389; es-Suyûtî, *Buğyetu'l-vuât*, 1/173.

²² ez-Zehabî, *Tezkiretu'l-Huffâz* (Beyrut: 1998), 4/75; Ayrıca bkz. Mehmet Efendioğlu, "Sem'ânî Abdulkerîm b. Muhammed", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 36/461,462.

yetkinleşene kadar da yanından ayrılmamıştır. Lugat ilmini de yine dönemin önemli dilcilerinden el-Cevâlikî'den (öl. 540/1145) almıştır.²³ İbnu's-Şecerî *el-Emâli'*sinin otuz birinci meclisinde el-Vâsitî'yi ismen zikretmiş ve onun sorduğu bazı sorulara cevaplar vermiştir.²⁴

1.2.4. Ebû Muhammed Abdullah b. Ahmed b. el-Haşşâb el-Bağdâdî (öl. 567/1172)

Şerh ve reddiyeleriyle tanınan dil ve edebiyat âlimidir. Ahşap işiyle uğraşan büyük dedesinden dolayı İbnu'l-Haşşâb olarak anılmış ve bu isimle meşhur olmuştur. Nahiv ve lugat ilminin yanı sıra hadis, tefsir, ensâb, ferâiz, matematik, mantık gibi ilimlerle de meşgul olmuştur. İbnu's-Şecerî, el-Cevâlikî, İbnu'd-Debbâs gibi âlimlerden dersler almıştır. İbnu'l-Haşşâb, İbnu's-Şecerî'nin meşhur eseri *el-Emâli'*ye *er-Red 'ala'l-Emâli'* adında bir reddiye yazmıştır. İbnu's-Şecerî ise bu reddiyedeki itirazlara cevap niteliğinde *el-İntisâr* adında bir risale kaleme almıştır. Döneminin en önemli dilcileri arasında gösterilen İbnu'l-Haşşâb birçok eser de telif etmiştir.²⁵ Bunlardan bazıları şunlardır:

el-Mürtecel fî Şerhi'l-Cümel, el-İstidrâkât 'alâ Makâmâtî'l-Harîrî, Mesâil fî'n-Nahv, Kasîde fî İlmi'l-Arabiyye, Tevârihu Milâdî'l-Eimme ve Vefayâtihim.

1.2.5. Ebu'l-Hasen Ali b. Ahmed b. Bekrî (öl. 575/1180)

Arap dili ve edebiyatı âlimidir. Nahiv ilmini İbnu's-Şecerî'den, lugat ilmini el-Cevâlikî'den almıştır. Nizâmiye Medresesi'nin kütüphanesinde görevli olarak çalışmıştır. Güzel bir hatta sahip olan el-Bekrî'nin aynı zamanda faziletli birisi olduğu rivayet edilmiştir.²⁶

1.2.6. Ebu'l-Hasen Ali b. Muhammed b. el-Hasen es-Sulemî er-Rakkî el-Bağdâdî (öl. 576/1180)

508/1114 yılında doğmuş nahiv ve lugat âlimidir. İbnu'l-'Assâr adıyla meşhur olmuştur. İbnu's-Şecerî ve el-Cevâlikî'den dersler almıştır. İlimde yetkinleşene kadar el-Cevâlikî'nin yanından ayrılmamıştır. Aynı zamanda zengin bir tüccar olan İbnu'l-'Assâr Mısır'a çokça yolculuklar yapmış, bu yolculukları esnasında İbnu'l-Berrî el-Mısırî'den (öl. 582/1187) nahiv

²³ Yakût el-Hamevî, *Mu'cemu'l-udebâ*, 2/803; es-Suyûtî, *Buğyetu'l-vuât*, 1/492.

²⁴ İbnu's-Şecerî, *el-Emâli'*, 1/361.

²⁵ Yakût el-Hamevî, *Mu'cemu'l-udebâ*, 4/1494; İbn Hallikân, *Vefayâtu'l-a'yân*, 3/102; Ayrıca bkz. İsmail Durmuş, "İbnü'l-Haşşâb", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 21/73.

²⁶ Yakût el-Hamevî, *Mu'cemu'l-udebâ*, 4/1666; es-Suyûtî, *Buğyetu'l-vuât*, 2/142.

dersleri almıştır. İbnu'l-'Assâr'ın el-Mütenebbî'nin divanına da hâkim olduğu rivayet edilmiştir.²⁷

1.2.7. Ebu'l-Berekât Kemâluddîn Abdurrahmân b. Muhammed b. Ubeydillâh el-Enbârî (öl. 577/1181)

Arap dili, fıkıh ve kelâm âlimidir. Enbâr'da²⁸ doğduğundan dolayı İbnu'l-Enbârî olarak anılmıştır. İbnu's-Şecerî'nin en önemli talebelerindedir. Bağdat'a gelerek Nizâmiye Medreselerinde eğitim görmüştür. Burada İbnu's-Şecerî'den nahiv, el-Cevâlikî'den lugat ve edebiyat, Sibtu'l-Hayyât'dan (öl. 541/1146) Kur'ân ilimlerini okumuştur. Daha sonra ise ders aldığı Nizâmiye Medresesi'ne müderris olarak tayin edilmiştir. Aralarında İbnu'd-Dehhân (öl. 569/1174), İbnu'd-Dubeysî (öl. 637/1239) gibi âlimlerin olduğu talebeler yetiştirmiştir. Basra ve Kûfe ekolleri arasındaki ihtilafı konu alan *el-İnsâf fî mesâilî'l-hilâf* en meşhur eseridir. Eserde İbnu's-Şecerî'nin görüşlerine de yer vermiştir.²⁹ Arap dili ve edebiyatının yanı sıra fıkıh, kelam, hadis, tarih, ilmi hilâf gibi ilimleri de iyi bilen İbnu'l-Enbârî birçok alanda eser kaleme almıştır.³⁰ Bunlardan bazıları şunlardır:

Nüzhetu'l-elibbâ', Kitâbu'd-Dâ'î ile'l-İslâm fî Usûli'l-Kelâm, Esraru'l-Arabiyye, el-İğrâb fî Cedeli'l-İ'râb, el-Beyân fî Garîbi İ'râbi'l-Kur'ân, Ferâidu'l-Fevâid, Luma'û'l-Edille fî Usûli'n-Nahv, Şerhu Maksûreti İbn Dureyd.

1.2.8. Ebu'l-Ferec Muhammed b. Ahmed b. Hamza b. Ciyâ (öl. 579/1183)

Nahiv ve lugat âlimidir. Şerefu'l-Kuttâb adıyla da anılan Ebu'l-Ferec'in aynı zamanda çok iyi bir şair olduğu nakledilmiştir. Bağdat'a gelerek İbnu's-Şecerî ve onun talebesi İbnu'l-Haşşâb'dan nahiv dersleri almıştır. Tedvin edilmiş birçok risalesinin olduğu rivayet edilmiştir.³¹

²⁷ Yakût el-Hamevî, *Mu'cemu'l-udebâ*, 4/1794; ez-Zehebî, *Siyer-i a'lâmi'n-nübelâ*, 15/259; es-Suyûtî, *Buğyetu'l-vuât*, 2/175.

²⁸ Enbâr: Irak'ta Fırat'ın sol sahilinde harabeleri bulunan tarihî bir şehirdir.

²⁹ Ebu'l-Berekât Kemâluddîn İbnu'l-Enbârî, *el-İnsâf fî mesâilî'l-hilâf*, (el-Mektebetu'l-Asriyye, 2003), 2/367; İbnu's-Şecerî, *el-Emâlî*, 1/157 (muh. mukaddimesi).

³⁰ İbn Hallikân, *Vefayâtu'l-a'yân*, 3/139; es-Safedî, *el-Vâfi bi'l-vefâyât*, 18/147; Hulusi Kılıç, "Enbârî, Kemâleddîn", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 11/172-173.

³¹ Yakût el-Hamevî, *Mu'cemu'l-udebâ*, 6/2387; es-Suyûtî, *Buğyetu'l-vuât*, 1/23.

1.2.9. Ebu'l-Abbâs el-Hadr b. Servân b. Ahmed b. Ebî Abdillâh (öl. 580/1184)

Nahiv, edebiyat ve lugat âlimidir. 505/1111 yılında Cezîre'de doğmuş, lugat ilmini el-Cevâlikî'den, nahvi İbnu's-Şecerî'den almıştır.³²

1.2.10. Ebû Muhammed el-Hasen b. Ali b. Bereke b. 'Abîde en-Nahvî el-Mukrî (öl. 582/1186)

Bağdat'ın batı kısmından olup İbn 'Abîde adıyla meşhur olmuştur. Çok iyi bir kârî olan İbn 'Abîde nahiv alanında da kendini geliştirmiştir. Nahvi ve edebiyatı İbnu's-Şecerî'den okumuştur. Bu alanda meşhur olana kadar da İbnu's-Şecerî'nin yanından ayrılmamıştır.³³

1.2.11. Ebu'l-Ferec Muhammed b. el-Huseyn b. Ali el-Cefnî en-Nahvî el-Lugavî (öl. 584/1188)

Kerh'li olup İbnu'd-Debbâğ adıyla meşhur olmuştur. Nahiv ve edebiyat alanında öne çıkan İbnu'd-Debbâğ, nahvi İbnu's-Şecerî'den ve el-Cevâlikî'den almıştır. Çok iyi bir şair olduğu da nakledilmiştir.³⁴

1.2.12. Ebu'l-Hasen Ali b. Mubarek b. Ali b. el-Mubarek b. Abdalbâkî el-Bağdâdî (öl. 594/1198)

Nahiv ve lugat âlimidir. Annesi meşhur bir vaiz olduğundan İbnu'z-Zâhide adıyla meşhur olmuştur. Nahvi bu ilimde yetkinleşene kadar İbnu's-Şecerî'nin yanında okumuştur. Ayrıca İbnu'l-Haşşâb'dan da dersler almıştır.³⁵

1.2.13. Ebû Hafs Ebî Bekr Muhammed b. Mu'ammer b. Ahmed b. Yahyâ b. Hasan el-Bağdâdî (öl. 607/1211)

516/1122 yılında Bağdat'ta doğmuş, İbn Taberzed ve ed-Dârekazzî adlarıyla meşhur olmuştur. Döneminin önemli hadisçilerindedir. İbnu's-Şecerî'nin *el-Emâlî*'sini rivayet etmiştir.³⁶ Ayrıca Dimeşk'te bu kitabı okutmuştur.³⁷

³² Yakût el-Hamevî, *Mu'cemu'l-udebâ*, 3/1250; el-Kiftî, *İnbâhu'r-ruvât*, 1/391; es-Suyûtî, *Buğyetu'l-vuât*, 1/551.

³³ Yakût el-Hamevî, *Mu'cemu'l-udebâ*, 2/939; el-Kiftî, *İnbâhu'r-ruvât*, 1/351; es-Suyûtî, *Buğyetu'l-vuât*, 1/511.

³⁴ el-Kiftî, *İnbâhu'r-ruvât*, 3/113; es-Safedî, *el-Vâfi bi'l-vefâyât*, 3/7; es-Suyûtî, *Buğyetu'l-vuât*, 1/92.

³⁵ Yakût el-Hamevî, *Mu'cemu'l-udebâ*, 4/1844; el-Kiftî, *İnbâhu'r-ruvât*, 2/318; es-Suyûtî, *Buğyetu'l-vuât*, 2/185.

³⁶ İbnu's-Şecerî, *el-Emâlî*, 1/3.

³⁷ İbn Hallikân, *Vefayâtu'l-a'yân*, 3/452; ez-Zehebî, *Siyer-i a'lâmi'n-nübelâ*, 16/55; İbnu's-Şecerî, *el-Emâlî*, 1/25 (muh. mukaddimesi).

1.2.14. Tâcuddîn Ebu'l-Yumn Zeyd b. Hasen b. Zeyd el-Kindî el-Bağdâdî (öl. 613/1217)

Arap dili, kıraat ve hadis âlimidir. Bağdat'ta doğan el-Kindî küçük yaşta meşhur kıraatçı Sıbtu'l-Hayyât'ın (öl. 541/1146) yanında kıraat dersleri almıştır. İbnu'l-Cezerî (öl. 833/1429), el-Kindî'nin yedi yaşında hıfzını tamamlamasını önemli bir başarı olarak görmüş, on yaşında aşereyi bitirmesini o güne kadar benzerine rastlanmamış bir olay olarak kaydetmiştir. Ayrıca aşereyi bitirdikten sonra seksen üç yıl daha yaşayarak kıraat ve hadiste *âlî isnâd'*³⁸ ulaşan tek kişi olmasının İslam tarihinde ilk olma özelliğine dikkat çekmiştir. el-Kindî el-Cevâlikî'den (öl. 540/1145) dil, İbnu's-Şecerî'den nahiv dersleri almıştır. İbnu's-Şecerî'ye Ebû Ali el-Fârisî'nin (öl. 377/987) *el-Îzâh'*ını, İbn Cinnî'nin (öl. 392/1002) *el-Lum'a's*ını okumuştur. Döneminde nahiv alanında da önemli bir konuma ulaşan el-Kindî Eyyûbî meliklerine Dimeşk'te Sîbeveyhî'nin (öl. 180/796) *el-Kitâb'*ını, Ebû Ali el-Fârisî'nin (öl. 377/987) *el-Îzâh'*ını, ez-Zemahşerî'nin (öl. 538/1144) *el-Mufasssal'*ını okutmuştur.³⁹ el-Kindî'nin eserlerinden bazıları ise şunlardır:

İnşâdu'n-Nâbiğa Emâme'n-Nebî, Mesâil, Hâşiye 'alâ Şerhi Dîvânî'l-Mütenebbî, Kitâb fi'l-Fark Beyne Kavli'l-Kâil, Neftu'l-Lihye min İbn Dihye.

İbnu's-Şecerî'nin zikri geçen isimlerden başka talebeleri olmakla birlikte bunlar pek meşhur olmamıştır. *el-Emâlî'*inde Ebu'l-Hasen Ali b. Abdurrahman el-Mağribî,⁴⁰ Nasr b. İsâ b. Semî' el-Mevsilî⁴¹ gibi talebelerinin isimlerini zikretmiş, onların sorularına cevaplar vermiştir. Ayrıca ez-Zehabî (öl. 748/1348), *Siyer-i a'lâmi'n-nübelâ'*sında İbnu's-Şecerî'nin diğer bazı talebelerinden de bahsetmiştir.⁴²

2. İlmî Kişiliği

İbnu's-Şecerî'nin kendi çağdaşları arasında nahvi en iyi bilen kişi olduğu söylenmiş,⁴³ yetmiş yıl boyunca nahiv dersleri vermiştir.⁴⁴ Ayrıca lugat, şiir, edebiyat alanlarında da döneminin önde gelen isimlerinden birisi

³⁸ Âlî isnâd (uluuvu'l-isnâd): Bir hadis metninin iki veya daha çok isnâdından yahut metinleri farklı da olsa birkaç isnâddan ilk kaynağa en az râvi ile ulaşanına verilen addır.

³⁹ el-Kiftî, *İnbâhu'r-ruvât*, 2/10; Yakût el-Hamevî, *Mu'cemu'l-udebâ*, 3/1330; Ebu'l-Hayr Şemsuddîn İbnu'l-Cezerî, *Gâyetu'n-nihâye fi tabakâti'l-kurrâ'* (Mektebetu İbn Teymiyye, 1932), 1/297; Ayrıca bkz. Tayyar Altıkulaç, "Ebü'l-Yümn el-Kindî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 10/351-352.

⁴⁰ İbnu's-Şecerî, *el-Emâlî*, 1/36.

⁴¹ İbnu's-Şecerî, *el-Emâlî*, 2/520.

⁴² ez-Zehabî, *Siyer-i a'lâmi'n-nübelâ*, 15/40.

⁴³ İbnu'l-Enbârî, *Nüzhetu'l-elibbâ*, 300.

⁴⁴ Yakût el-Hamevî, *Mu'cemu'l-udebâ*, 6/2775.

olduğu rivayet edilmiştir.⁴⁵ Döneminin önemli isimlerinden dersler alan İbnu'ş-Şecerî, birçok talebe de yetiştirmiştir. Hocalığının yanı sıra Kerh'te babası Tâhir'in yerine vekâleten Tâlibîlerin nakîbliğini⁴⁶ de yapmıştır.⁴⁷

İbnu'l-Cevzî (öl. 597/1201), müellifin cuma günleri Halife Mansûr Camii'nde yaptığı dersleri meşhur dilci Sa'leb'in (öl. 291/904) mekanında yaptığını belirterek onun Arap dilindeki yetkinliğine dikkat çekmiştir.⁴⁸ İbn Hallikân ise onun nahiv, dil ve şiirde öncü olduğunu aktarmıştır.⁴⁹

İbnu'ş-Şecerî'nin ilmî yetkinliğini ortaya koyan eserleri arasında en hacimli ve en önemlisi hiç şüphesiz *el-Emâlî*'dir. Müelliften bahseden tabakât kitapları da onun ilmî yönüne dikkat çekerken *el-Emâlî*'nin önemine değinmeden geçmemişlerdir. İbnu'ş-Şecerî'nin talebelerinden İbnu'l-Enbârî (öl. 577/1181) eser hakkında şöyle demiştir: "*el-Emâlî, Arap diliyle ilgili birçok ilmi kapsayan, çok faydalı nefis bir kitaptır.*"⁵⁰

Yâkût el-Hamevî (öl. 626/1229) "*el-Emâlî, İbnu'ş-Şecerî'nin en büyük ve en faydalı eseridir. Onu seksen dört meclis olarak imlâ ettirmiştir.*" der.⁵¹ İbn Hallikân (öl. 681/1282) ise şöyle demiştir: "*el-Emâlî, İbnu'ş-Şecerî'nin en geniş ve en faydalı eseridir. Müellif, eserini seksen dört meclis olarak imlâ ettirmiştir. Eser, Arap diliyle ilgili birçok ilmi kapsar.*"⁵²

el-Yemenî (öl. 743/1343) ise eser için şunları söyler: "*el-Emâlî enfes bir kitaptır. Seksen dört meclisten oluşur ve Arap dilinin garipliklerini içerir. Müellif eserinde başta el-Mütenebbî'nin şiirleri olmak üzere şiirlerin tahlilini ve ayetlerin tefsirini yapar.*"⁵³ ez-Zehebî (öl. 748/1348) *Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ* adlı eserinde,⁵⁴ es-Safedî (öl. 764/1363) *el-Vâfi bi'l-*

⁴⁵ Yakût el-Hamevî, *Mu'cemu'l-udebâ*, 6/2775.

⁴⁶ Nakîb: Hz. Abbas'ın (r.a.) soyundan gelen Abbasîlerin, Hz. Ali (r.a.) ve Hz. Fatıma'nın (r.a.) soyundan gelen Tâlibîler'in kaydını tutmak amacıyla kurulan nikâbet müessesesindeki görevli kendisi de ehli beytten olan kişilere denir. Peygamber soyundan gelenlerin kaydını tutmak, fey ve ganimetlerden paylarına düşen malları dağıtmak nakîblerin başlıca vazifelerindedir. Detaylı bilgi için bkz. Ş. Tufan Bozpinar, "*Nakîbüleşrâf*", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 32/322-324.

⁴⁷ İbnu'l-Enbârî, *Nüzhetu'l-elibbâ*, 300.

⁴⁸ İbnu'l-Cevzî, Ebu'l-Ferec Cemâlüddin Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed el-Bağdâdî, *el-Muntazam fî tarihî'l-mulûk ve'l-umem* (Beyrut: Dâru'l-Kurubi'l-İlmiyye, 1992), 18/62.

⁴⁹ İbn Hallikân, *Vefayâtu'l-a'yân*, 3/452

⁵⁰ İbnu'l-Enbârî, *Nüzhetu'l-elibbâ*, 300.

⁵¹ Yakût el-Hamevî, *Mu'cemu'l-udebâ*, 6/2775.

⁵² İbn Hallikân, *Vefayâtu'l-a'yân*, 6/45.

⁵³ el-Yemenî, *İşâratu't-ta'yîn fî terâcimi'n-nuhât ve'l-lugaviyyîn*, 370.

⁵⁴ ez-Zehebî, *Siyer-i a'lâmi'n-nubelâ*, 15/40.

Vefeyât adlı eserinde⁵⁵ benzer şekilde eseri övmüşlerdir. Mustafa Sâdık er-Râfi'î (öl. 1937) İbnu's-Şecerî'nin kendi döneminde Arap dilinin imamı olup, klasik üslûpla emâlî yazan âlimlerin sonuncusu olduğunu söylemiştir.⁵⁶

Çağının önemli müfessirlerinden ez-Zemahşerî (öl. 538/1144) hac yolculuğu esnasında Bağdat'a uğramış, İbnu's-Şecerî ile görüşmüş ve onun ilmini ve ahlakını methetmiştir. Şöyle ki, İbnu's-Şecerî ez-Zemahşerî'nin gelişini tebrik amacıyla onu karşılamaya gitmiş⁵⁷ ve ona şu beyitleri okumuştur:⁵⁸

كَانَتْ مُسَاءَلَةُ الرُّكْبَانِ تُخْبِرُنَا ... عَنْ جَعْفَرِ بْنِ فُلَاحٍ أَحْسَنَ الْخَبْرِ
ثُمَّ التَّقِينَا فَلَا وَاللَّهِ مَا سَمِعْتُ ... أُنْذِي بِأَحْسَنَ مِمَّا قَدْ رَأَى بَصْرِي

“Yolcuların Ca'fer b. Fellâh hakkındaki sorgulaması en güzel haberdir. Vallahi! Karşılaştığımızda kulaklarım, gözümün gördüklerinden daha güzelini duymadı.” Devamında İbnu's-Şecerî el-Mütenebbî'nin (öl. 354/965) şu beytini okumuştur:

وَأَسْتَكْبِرُ الْأَخْبَارَ قَبْلَ لِقَائِهِ ... فَلَمَّا التَّقِينَا صَعَرَ الْخَبَرَ الْخُبْرُ

“Onunla karşılaşmadan önce (onun hakkındaki) haberleri büyütüyordum. Karşılaştığımızda ise tecrübem (onu görmek) haberi küçülttü.”

İbnu's-Şecerî'nin övgülerini sonuna kadar sessizce dinleyen ez-Zemahşerî, buna karşılık İbnu's-Şecerî'yi ta'zîm ederek Hz. Peygamber'den (a.s.) şu rivayeti nakletmiştir:

“Bir gün Zeydu'l-Hayl,⁵⁹ Rasûlullâh'ın (a.s.) yanına gelmiş ve O'nu (a.s.) görünce sesli olarak şehâdet getirmişti. Nebî (a.s.) ise ona şöyle demişti: Ya Zeyde'l-Hayl, senin dışında bana tarif edilen herkesi, tarif edilenden daha aşağı buldum fakat sen tarif edildiğinden daha da yücesin.” ez-Zemahşerî rivayeti naklettikten sonra sen de böylesin eş-Şerîf⁶⁰ demiştir. Karşılıklı olarak birbirlerini methedip, birbirlerine dua etmeleri orada bulunanların da hoşuna gitmiştir.⁶¹

⁵⁵ es-Safedî, *el-Vâfi bi'l-Vefeyât*, 27/174.

⁵⁶ Mustafa Sâdık er-Râfi'î, *Târîhu âdâbi'l-Arabî*, (Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, ts.) 1/206.

⁵⁷ İbnu'l-Enbârî, *Nüzhetu'l-elibbâ*, 291.

⁵⁸ Beyitler İbn Hânî el-Endelusî'nin (öl. 362/973) divanında geçmektedir.

⁵⁹ Zeyd b. Mühelhil b. et-Tâî: Cahiliyye Döneminde atlarının çok olmasından dolayı Zeydu'l-Hayl olarak meşhur olmuştur. Müslüman olduktan sonra Hz. Peygamber (a.s.) tarafından Zeydu'l-Hayr olarak isimlendirilmiştir. Bkz. es-Safedî, *el-Vâfi bi'l-vefâyât*, 15/25.

⁶⁰ Şerif: Hz. Peygamber'in soyundan gelenleri ifade eden bir terim. İbnu's-Şecerî de Hz. Peygamber (a.s.) soyundan geldiğinden dolayı bu şekilde de anılmıştır.

⁶¹ Yakût el-Hamevî, *Mu'cemu'l-udebâ*, 6/2689.

İbnu's-Şecerî'nin güzel ahlak sahibi, ağır başlı birisi olduğu da nakledilmiştir. Tatlı sözlü ve güzel anlatıma sahip olan İbnu's-Şecerî'nin meclislerinde ilim dışında herhangi bir şeyin konuşulmadığı belirtilmiştir.⁶² Önemli talebelerinden İbnu'l-Enbârî hocasının güzel sözlü ve ahlaklı olmasından bahsederken şu olayı aktarmıştır:

“Bir gün Alevîlerden iki kişinin tartıştığını ve birbirleri hakkında şikâyet ettiklerini görünce onlara “Evladım! Hoşgörülü olun, çünkü hoşgörü ayıpların kabridir.” dedi.” el-Enbârî devamında şunları söylemiştir: *“Bu çok faydalı bir sözdür. Zira insanlardan çoğunun ayıbı vardır. Başkalarının ayıbını gizleyen ve onun hakkında konuşmayan kişinin ayıplarını Allah giderir. Ancak çoğu insan başkalarının ayıbını açığa vurur, fakat gün gelir o ayıplar kendisinde ortaya çıkar.”*⁶³

2.1. İbnu's-Şecerî'nin Mensup Olduğu Nahiv Ekolü

Diğer ilmî çalışmalarda olduğu gibi nahiv çalışmaları da Basra ve Kûfe şehirlerinde gelişmeye başlamıştır. Arap dilinin kaideleri farklı, hatta çoğu zaman birbirine zıt şekilde ifade edilmiştir. Basra ve Kûfe ekollerinin ihtilafları daha sonra, Bağdat'ta Nizâmiye Medresesi'nde hoca olan Ebu'l-Berekât İbnü'l-Enbârî (öl. 577/1181) tarafından toplanmış ve bütün teferruatı ile bahis konusu edilmiştir. Genellikle Kûfeliler eskiye bağlı ve bedevî kullanımına taraftardır, Basralılar ise mantikî ve tenkidî zihne sahiptirler. Daha sonra ise Bağdat onlar arasında uzlaştırıcı bir yol oynamış ve eklektisizmi (seçmecilik) temsil etmiştir.⁶⁴ Mısır ve Endülüs Dil Ekolleri de Bağdat ile aynı metodu sergilemiş, Basra ve Kûfe arasında uzlaştırıcı yolu takip etmişlerdir.⁶⁵

İbnu's-Şecerî *el-Emâlî*'sinde zikri geçen dil ekollerinden Basralı dilcilerden bahsettiği yerlerde *“Basriyyûn”*,⁶⁶ Kûfeli dilcilerden bahsettiği yerlerde *“Kûfiyyûn”*⁶⁷ Bağdatlı dilciler için ise *“Bağdâdiyyûn”*⁶⁸ ifadelerini kullanmaktadır. Bununla birlikte eserinde Basralı dilcilerden

⁶² İbnu'l-Enbârî, *Nüzhetu'l-elibbâ*, 300.

⁶³ İbnu'l-Enbârî, *Nüzhetu'l-elibbâ*, 300.

⁶⁴ Şevki Dayf, *el-Medârisun'n-nahviyye* (Kâhire: Dâru'l-Meârif, 1968), 245; Ignace Goldziher, *“Arap Dili Mektepleri”*, çev. Süleyman Tülücü, *AÜİFD*, 9, (1990), 332.

⁶⁵ Ekoller arası ihtilafları ayrıntılı olarak incelemek için bkz. Ebu'l-Berekât Kemâluddîn İbnu'l-Enbârî, *(el-İnsâf fî mesâilil-hilâf*, el-Mektebetu'l-Asriyye, 2003); Ayrıca bkz. Hüseyin Ersönmez, *Arap Gramerinin Gelişim Sürecinde Mısır Dil Ekolü*, (Kahramanmaraş: Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2016), 11.

⁶⁶ Örnek için bkz. İbnu's-Şecerî, *el-Emâlî*, 1/37, 64, 68; 2/37, 55, 90; 3/41, 47, 52.

⁶⁷ Örnek için bkz. İbnu's-Şecerî, *el-Emâlî*, 1/56, 72, 142; 2/37, 55, 91; 3/47, 53, 55.

⁶⁸ İbnu's-Şecerî, *el-Emâlî*, 1/376; 2/552.

bahsederken iki yerde أَصْحَابِنَا “arkadaşlarımız”⁶⁹ ve bir yerde de مَذْهَبِنَا “mezhebimiz”⁷⁰ ifadelerini kullanmıştır. Buradan hareketle İbnu'ş-Şecerî'nin kendisini Basra ekolüne mensup bir dilci olarak tanımladığını söyleyebiliriz.

İbnu'ş-Şecerî'nin talebelerinden İbnu'l-Enbârî (öl. 577/1181), daha önce de zikrettiğimiz gibi müellifin hocası İbn Tabâtabâ vasıtasıyla İbnu'ş-Şecerî'nin hoca silsilesini Basra ekolüne mensup meşhur dilci Sîbeveyhi'ye (öl. 180/796) oradan da Hz. Ali'ye (r.a.) kadar saymaktadır.⁷¹ Bu silsiledeki hocaların çoğunluğunun Basra ekolünden olması da İbnu'ş-Şecerî'nin bu ekole mensup olduğunun göstergelerindedir.

Basra ve Kûfe ekolleri arasındaki görüş ayrılıkları noktasında temel meselelerden olan el-Kisâî (öl. 189/805) ve Sîbeveyhi (öl. 180/796) arasında yaşanan ve Zünbûriyye meselesi⁷² olarak adlandırılan olayda, Basralı dilci Sîbeveyhi'nin görüşünü doğru bulmuş ve desteklemiştir. Ayrıca İbnu'ş-Şecerî genel olarak Kûfeli dilcilerin sözlerinin çoğunun hakikatten uzak boş sözler olduğunu da söyler.⁷³ Müellifin bu düşüncesi de onun Kûfe ekolünün karşısında bir konum aldığına işaret etmektedir.

Müellifin Kûfeli dilcilere muhalif, Basralı dilcilerin görüşlerini desteklediği bazı misaller vermek istiyoruz. Örneğin, cinsini nefyeden لا'nın isminin mu'râb olduğunu söyleyen Kûfelilerin görüşünü zayıf bulmuş, mebnî olduğunu savunan Basralıların görüşünü savunmuştur.⁷⁴ İbnu'ş-Şecerî hurûfu'l-meânînin hazfedilip takdir edilebileceğini savunan Basralıların görüşünü desteklemiştir. Örneğin, أَنُؤْمِنُ لَكَ وَاتَّبَعَكَ الْأَزْدَلُونَ “Sana düşük (sıradan) kimseler (fakirler) tâbi olmuşken, (biz) sana îmân eder miyiz?”⁷⁵ ayetinin takdîri أَنُؤْمِنُ لَكَ وَاتَّبَعَكَ الْأَزْدَلُونَ şeklinde olup فَذُ hazf olunmuştur. Ona göre, ayetteki mana hâl olup, mâzî fiilinde hâl olarak kullanılması ise ancak zâhirî veya takdîrî bir فَذُ ile mümkündür.⁷⁶ Bir diğer örnek ise, müellif نَعِمٌ ve بَسٌّ kelimelerine Basralıların fiil, Kûfelilerin isim dediğini zikretmiş ve her iki tarafın delillerini aktardıktan sonra Basralıların görüşünün doğru olduğunu söylemiştir.⁷⁷ İbnu'ş-Şecerî'nin Basralıları

⁶⁹ İbnu'ş-Şecerî, *el-Emâlî*, 2/386-387.

⁷⁰ İbnu'ş-Şecerî, *el-Emâlî*, 2/397.

⁷¹ İbnu'l-Enbârî, *Nüzhetu'l-elibbâ*, 302.

⁷² Ayrıntılı bilgi için bkz. İbnu'ş-Şecerî, *el-Emâlî*, 1/348-349; İbnu'l-Enbârî, *el-İnsâf fî mesâilî'l-hilâf*, 2/576.

⁷³ İbnu'ş-Şecerî, *el-Emâlî*, 1/56.

⁷⁴ İbnu'ş-Şecerî, *el-Emâlî*, 2/528.

⁷⁵ eş-Şu'arâ 26/111.

⁷⁶ İbnu'ş-Şecerî, *el-Emâlî*, 2/146.

⁷⁷ İbnu'ş-Şecerî, *el-Emâlî*, 2/404-422.

desteklediği birkaç görüşünü zikretmeye çalıştık. Bu örnekleri arttırmak mümkün olmakla birlikte bu kadarının konunun anlaşılması noktasında yeterli olacağını düşünüyoruz.

Bununla birlikte İbnu's-Şecerî az da olsa bazı meselelerde Basra ekolünün görüşlerini eleştirmiş ve Kûfe ekolünün görüşünü desteklemiştir. Örneğin, *“Onun hakkında bir bilene sor”*⁷⁸ ayetindeki harfi cerin *عَنْ* manasında olup takdîrinin *عَنْهُ خَبِيرًا* şeklinde olduğunu söylemiştir.⁷⁹ Basralı dilcilerden İbn Hişâm ise (öl. 761/1360) ayetteki *الباء* harfi cerrinin sebebiyet bildirdiğini ve *عَنْ* manasında olmasının uzak bir ihtimal olduğunu aktarmıştır.⁸⁰ Bir başka örnek ise şu ayettir: *“De ki: “Gelin size Rabbinizin haram kıldığı şeyleri söyleyeyim: O'na hiçbir şeyi ortak koşmayın.”*⁸¹ İbnu's-Şecerî ayetteki *عَلَيْكُمْ* cer-mecrûrunun müteallıkının Basralılara göre yakınlığından dolayı *حَرَّمَ* fiilinin olduğunu; Kûfelilere göre ise önceliğin dikkate alınmasından dolayı *أَتْلُ* fiilinin olduğunu söylediklerini ve Kûfelilerin görüşünün daha güzel olduğunu aktarmıştır.⁸²

el-Emâlî'deki bu bilgilere rağmen modern dönem Arap dili ve belâgatı âlimlerinden Şevki Dayf (öl. 2005) *el-Medârisu'n-Nahviyye* adlı eserinde İbnu's-Şecerî'yi Bağdat ekolü dilcileri arasında zikreder. Bunun sebebinin ise müellifin, Bağdat ekolünün meşhur dilcilerinden Ebû Ali el-Fârisî'nin (öl. 377/987) öğrencilerinden ders almasına, yine Bağdat ekolü dilcilerinden İbn Cinnî'nin (öl. 392/1002) *el-Lum'â* ve *et-Tasrîf* adlı eserlerine şerh yazmasına ve *el-Emâlî*'sinde Ebû Ali'nin *el-İdâh* adlı eserinden istifade etmesine bağlıdır.⁸³ Fakat İbnu's-Şecerî eserinde Bağdat ekolüne mensup dilcilerden bahsederken⁸⁴ kendisini onlar arasında zikretmez. Ayrıca Basra ekolüne mensup dilcilerin görüşlerini aktarırken *“أصحابنا”*⁸⁵ ve *“مذھبنا”*⁸⁶ ifadesini kullanır, eserinde Basra ekolüne ait görüşleri daha çok destekler, dahası hoca silsilesinin çoğunluğu Basra ekolüne mensup olup Basra ekolünün meşhur dilcilerinden Sîbeveyhi'ye

⁷⁸ el-Furkân 25/59.

⁷⁹ İbnu's-Şecerî, *el-Emâlî*, 1/425; 2/543, 614.

⁸⁰ Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdullâh b. Yûsuf b. Ahmed b. Abdillâh b. Hişâm el-Ensârî el-Mısırî, *Muğni'l-lebîb 'an kutubi'l-e'ârîb* (Dimeşk: Dâru'l-Fikr, 1985), 142; İbnu's-Şecerî, *el-Emâlî*, 1/183 (muh. mukaddimesi).

⁸¹ el-Enâm 6/151.

⁸² İbnu's-Şecerî, *el-Emâlî*, 1/72.

⁸³ Şevki Dayf, *el-Medârisu'n-nahviyye* (Kâhire: Dâru'l-Meârif, 1968), 277; Ayrıca bkz. Muhammed et-Tantâvî, *Neşetu'n-nahv ve târihu eşheri'n-nuhât*, 151, 167.

⁸⁴ İbnu's-Şecerî, *el-Emâlî*, 1/376; 2/552.

⁸⁵ İbnu's-Şecerî, *el-Emâlî*, 2/386-387.

⁸⁶ İbnu's-Şecerî, *el-Emâlî*, 2/397.

kadar dayanır. Bu bağlamda İbnu's-Şecerî'nin Şevki Dayf'ın zikrettiği gibi Bağdat ekolünden değil de Basra ekolünden sayılmasının daha isabetli olacağı kanaatindeyiz.

2.2. Mezhebi

İbnu's-Şecerî bazı kaynaklarda Şîa'nın İmâmiyye kolunun büyükleri arasında sayılmıştır.⁸⁷ Kerh'te babası Tâhir'in yerine vekâleten Tâlibîlerin nakîbliğini yapması⁸⁸ bu görüşü destekler mahiyettedir. Ancak İbnu's-Şecerî Şîilik'in inanç esaslarıyla ilgili bir eser ortaya koymamış, kaleme aldığı eserlerin hepsi Arap dili alanında olmuştur. Ayrıca en kapsamlı eseri *el-Emâlî*'sinde de mezhep görüşünü açıkça belirten bir ifadesi yoktur. Bunun yanı sıra eserinde Hz. Ömer (r.a.), Hz. Ebû Bekir (r.a.) ve Hz. Osman'dan (r.a.) saygıyla bahsetmiştir.⁸⁹

İbnu's-Şecerî'nin eserinde Muaviye b. Ebî Sufyân (r.a.) hakkında da saygıda kusur etmediğini görmekteyiz. Bu durumla alakalı şöyle bir olay anlatılır: Bir gün nakîblerin başı Tırâd b. Muhammed ez-Zeynebî (öl. 491/1098) İbnu's-Şecerî'nin yanına gelerek ona "tarih şimdiye kadar senden başka hiçbir Şîinin Halife Mansûr Camii'nde ders halkası kurup, orada ders verdiğini kaydetmemiştir" demiş; buna karşılık İbnu's-Şecerî "tarih şimdiye kadar benden başka hiçbir Şîinin de Muâviye, Ali'nin dayısıdır dediğini de kaydetmemiştir" şeklinde cevap vermiştir. İbnu's-Şecerî'nin bu cevabı meclistikelerin de hoşuna gitmiştir.⁹⁰ Bu bilgilerden hareketle şunu diyebiliriz ki, İbnu's-Şecerî'nin Şîi olduğuyla ilgili iddialar onun Hz. Ali'nin (r.a.) soyundan gelmesi ve nakîblik görevi yapmasından kaynaklanmaktadır. Bu görüşün doğru olma ihtimali yüksek olmakla birlikte o, eserlerine bunu yansıtmamış, mezhep taassubunda bulunmamış, dahası Şîa'nın tenkit ettiği sahabelerle ilgili saygıda kusur etmemiştir.

Bunun yanı sıra Hâtim Sâlih ed-Dâmin *Mâ lem yünşer mine'l-Emâlî's-Şeceriyye* adıyla *el-Emâlî*'nin ilk tahkîkinde eksik kalan meclislerine yaptığı tahkîkinin mukaddimesinde İbnu's-Şecerî'nin Mu'tezile'den olduğuna işaret eder. İbnu's-Şecerî'nin eserinde Mekkî b. Tâlib'i (öl. 437/1045) sertçe eleştirmesini Mekkî b. Ebî Tâlib'in Mu'tezile'ye

⁸⁷ Seyyid Ali Hân Şirâzî, *ed-Deracetu'r-refî'a fî tabakâti's-şî'a*, 516; Muhsin el-Emîn, *A'yânu's-Şî'a*, 10/262.

⁸⁸ İbnu'l-Enbârî, *Nüzhetu'l-elibbâ*, 300.

⁸⁹ İbnu's-Şecerî, *el-Emâlî*, 1/19, 262, 263, 266, 396, 420; 2/461.

⁹⁰ es-Safedî, *el-Vâfi bi'l-vefeyât*, 27/176-177; İbnu's-Şecerî, bu olayın yanı sıra Muâviye ile Hz. Ali'nin arkadaşlarından olan Şerîk b. A'vâr el-Hârisî'nin Muâviye'nin ilk olarak başlatmasıyla birbirlerine hakaret ettiği olayı ve devamında Muâviye'ye karşı meydan okuma niteliğinde inşâd ettiği bir şiiri de nakletmiştir. Bkz. İbnu's-Şecerî, *el-Emâlî*, 1/175; 2/254.

saldırmasına bağlar. Bununla birlikte İbnu's-Şecerî'nin Mekki b. Ebî Tâlib'e cevap verirken meşhur Mutezilî kelimacı er-Rummânî'nin (öl. 384/994) görüşlerinden istifade etmesinin de bu görüşü destekleyici mahiyette olduğunu söyler.⁹¹ Burada şunu söyleyebiliriz ki, İbnu's-Şecerî'nin Mekki b. Ebî Tâlib'e yaptığı eleştiriler ve yaptığı izahlar lugavî açıdan olup, herhangi bir mezhep görüşünü savunan açık bir ifadesi yoktur. Dolayısıyla sadece bu iddiaya dayanarak İbnu's-Şecerî'nin Mutezilî olduğunu söylemek mümkün değildir.

3. Eserleri

İbnu's-Şecerî kendi döneminde nahiv, lugat, edebiyat alanlarında en önde gelen âlimlerden birisi olmuştur. Müellif hayatının önemli bir kısmını nahiv dersleri vermekle geçirmiş olmasına rağmen eser telif etmekten de geri durmamıştır. Ortaya koyduğu eserler de genel olarak nahiv, lugat ve edebiyat alanlarında olmuştur. Bu eserlerden bir kısmı günümüze ulaşmamıştır. Günümüze ulaşan eserleri ise tahkik edilerek neşredilmiştir.

İbnu's-Şecerî'nin eserlerinden tespit edebildiklerimiz şunlardır:

3.1. *el-Emâlî*

el-Emâlî İbnu's-Şecerî'nin en önemli ve en geniş eseridir. Daha önce de değindiğimiz gibi eserde Arap dilinin bütün alanlarıyla ilgili konulara yer verilmiştir. Müellif konuları işlerken dili olabildiğince akıcı kullanmaya çalışmış, verdiği birçok örneklerle de konunun daha iyi anlaşılmasını sağlamaya çalışmıştır. İbnu's-Şecerî'nin meşhur talebelerinden İbnu'l-Enbârî (öl. 577/1181) hocasının fasih, tatlı sözlü ve güzel bir anlatım üslûbuna sahip olduğunu aktarır.⁹² İbn Hallikân da (öl. 681/1282) benzer şekilde müellifin güzel sözlü, fasih ve anlatımı çok iyi olan bir üslûba sahip olduğunu nakleder.⁹³ İbnu's-Şecerî'nin bu özelliği eserinin hemen hemen her tarafına yansımıştır.⁹⁴

İbnu's-Şecerî h. 524-536 yılları arasında ortaya koyduğu *el-Emâlî'si* seksen dört meclisten oluşmaktadır. Bu meclislerde İbnu's-Şecerî bazen bir nahiv meselesini ele almış, bazen sarfla ilgili bir konuyu işlemiş, bazen de verdiği örneklerle beyitlerdeki kelimelerin izahını ve *î'râbını* yapmıştır.

⁹¹ Hâtim Sâlih ed-Dâmin, *Mâ lem yünşer mine'l-emâlî's-Şecerîyye* (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1984), 6.

⁹² İbnu'l-Enbârî, *Nüzhetu'l-elibbâ*, 300.

⁹³ İbn Hallikân, *Vefayâtu'l-a'yân*, 6/46.

⁹⁴ Eserle ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Hüseyin Ersönmez, "Arap Dilinde Emâlî Geleneği: İbnu's-Şecerî'nin *el-Emâlî* Adlı Eseri Üzerine Bir İnceleme", *Mizânü'l-Hak: İslami İlimler Dergisi*, 11 (2020), 357-401.

Bazı meclisleri belâgat konularına ayıran İbnu's-Şecerî, bazı meclislerde ise ayet-hadislerin tefsir-şerh ve îrâblarını yapmıştır. Kimi zaman arûz ve kâfiyeye değinmiş kimi zaman ise tarihi bilgiler aktarmıştır. Müellif değindiği konuları şiirlerden, ayetlerden ve hadislerden örneklerle zenginleştirmiştir.

Seksen dört meclisten oluşan İbnu's-Şecerî'nin *el-Emâlî*'sinin bir diğer özelliği ise bazı meclislerin başında o meclisin ne zaman yapıldığının tarihi yazılmasıdır. Bu tarihler İbnu's-Şecerî tarafından mı yazdırıldı yoksa eseri imlâ eden talebeleri tarafından daha sonra mı yazıldı, bununla ilgili kesin bir bilgi elimizde bulunmamaktadır. Hicrî 524-536 tarihleri arasında imlâ edilen eserde ilk olarak sekizinci meclisin tarihi, son olarak ise otuz üçüncü meclisin tarihi belirtilmiştir. Ayrıca otuz birinci meclis ile otuz ikinci meclis arasında müellifin meclislerinden olmadığı ancak önemine binaen oraya h. 539 yılı Rebîulâhir ayında eklendiğine dair bir not bulunan bazı konular vardır. Meclisin sonuna bu şekilde yapılan bir eklemenin, eserdeki tarihlerin de daha sonradan müellifin eseri imlâ eden talebeleri tarafından eklenmiş olabileceğini göstermektedir.

Eserin imlâ edildiği tarihlerle ilgili genel olarak diyebiliriz ki, eserdeki tarih kayıtlarına baktığımız zaman -h. 539 yılına dair tarih kaydının daha sonradan eklendiğini düşünürsek- ilk otuz üç meclisin h. 524-536 yılları arasında imlâ edildiğini söylemek mümkündür. Ayrıca son tarih kaydı otuz üçüncü mecliste olup seksen dördüncü meclise kadar olan kısmın tamamlanması müellifin hayatının son anlarına kadar devam ettirilmiş olma olasılığı yüksektir.

İbnu's-Şecerî meclislerin başında genellikle o meclisi hangi konuya ayıracaksa onu belirtir. Meclislere sarf-nahiv meseleleri, bazı ayetlerin tefsiri,⁹⁵ bazı şiirlerin îrâb ve mana açısından tahlili⁹⁶ ile başlar. Kimi zaman ise kendisine sorulan soruları cevaplar.

Genel olarak eserde işlenen konuları üç grupta ele almak mümkündür. Birincisi müellifin bizzat kendisinin ortaya attığı meseleler, ikincisi müellifin talebeleri tarafından sorulan sorulara verilen cevaplar, üçüncüsü ise başka şehirlerden gelerek İbnu's-Şecerî'ye sorulan sorulara verdiği cevaplardır.⁹⁷

el-Emâlî Seyyid Zeynelâbidîn el-Mûsevî, Habîb Abdullah b. Ahmed el-Alevî ve Abdurrahman el-Yemânî'nin birlikte yaptıkları tashihle Haydarâbâd'da 1349/1930 yılında iki cilt halinde basılmıştır. Bu baskı,

⁹⁵ Örnek için bkz. İbnu's-Şecerî, *el-Emâlî*, 1/71, 83, 95.

⁹⁶ Örnek için bkz. İbnu's-Şecerî, *el-Emâlî*, 1/33, 42, 51, 62.

⁹⁷ İbnu's-Şecerî, *el-Emâlî*, 1/191 (muh. mukaddimesi).

eserin Âsafiye Kütüphanesi'nde bulunan birinci cildiyle Freitz Krenkow vasıtasıyla elde edilen İstanbul kütüphanelerindeki nüshalarına dayanmaktadır. Faydalanılan İstanbul nüshasının ise yeri ve numarası belirtilmemiştir.⁹⁸

Beyrut'ta ofset baskıları da yapılan bu neşir eksiktir. Hâtim Sâlih ed-Dâmin tarafından yetmiş sekizinci meclisin bir kısmını ve son altı meclisi ihtiva eden kısım *Mâ Lem Yünşer mine'l-Emâli's-Şeceriyye* (مَا لَمْ يُنْشَرْ مِنْ الْأَمَالِي الشَّجَرِيَّةِ) adıyla Beyrut'ta 1984 yılında yayımlamıştır. ed-Dâmin eserinin mukaddimesinde esas aldığı nüshalarla ilgili bilgiler de vermiştir.⁹⁹ Bu nüshalar şunlardır:

- Bağdat Yüksek Öğretim Kütüphanesi'nde 369 numarada bulunan ve h. 614 yılından yazılmış bir nüsha. Bu nüshada elli altıncı meclisten eserin sonuna kadar olan kısmı vardır.

- Teymûriyye Kütüphanesi'nde 672 numarada bulunan 1920 yılında yazılmış bir nüsha.

Mahmûd Muhammed et-Tanâhî ise eserin birçok nüshasından bahsetmekle birlikte Râgıb Paşa kütüphanesindeki (Edeb-59) nüshayı esas alıp Âsafiye kütüphanesindeki (Belâgat-70) nüshadan da yararlandığını belirtmiş¹⁰⁰ ve müellif hakkında geniş bir mukaddime ilâve ederek kitabın tamamını Kâhire'de 1413/1992 yılında üç cilt halinde neşretmiştir.¹⁰¹

3.2. el-İntisâr

İbnu's-Şecerî'nin talebelerinden birisi olan İbnu'l-Haşşâb (öl. 567/1172), İbnu's-Şecerî'nin *el-Emâli's*inin imlâsı bitince hocasından eserin semâ'ını¹⁰² istemiş fakat hocası bunu kabul etmemiştir. Bunun üzerine İbnu'l-Haşşâb *el-Emâli's*ye reddiye niteliğinde ve kendince eserdeki hataları içeren *er-Red 'ala'l-Emâli's* adlı eserini kaleme almıştır. Buna karşılık ise İbnu's-Şecerî *el-İntisâr* adını verdiği bu eserinde eleştirilere cevap vermiştir. İbnu'l-Kiftî (öl. 646/1248) eserin müellif nüshasının eline

⁹⁸ Hüseyin Elmalı, "el-Emâli's", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 11/73.

⁹⁹ Hâtim Sâlih ed-Dâmin, *Mâ lem yünşer mine'l-Emâli's-Şeceriyye* (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1984), 7.

¹⁰⁰ İbnu's-Şecerî, *el-Emâli's*, 1/205-207(muh. mukaddimesi).

¹⁰¹ Elmalı, "el-Emâli's", 11/73; Ayrıca bkz Kenan Demirayak, *Arap-İslam Edebiyatı Literatür Bilgisi* (İstanbul: Cantaş Yayınları, 2016), 45-46.

¹⁰² Genellikle hadis için kullanılan bu terim "bir kitabı hocadan bizzat işiterek onun rivayet hakkını elde etme yöntemi olarak tanımlanabilir." Bkz. Subhi İbrâhim es-Sâlih, *Ulûmu'l-hadis ve mustalahuhu* (Lübnan: Dâru'l-İlmi li'l-Melâyin, 1984), 88.

geçtiğini, hacim olarak küçük bir risale olduğu nakletmiştir.¹⁰³ İbn Hallikân da (öl. 681/1282) eserin hacminin küçük olmasına rağmen çok faydalı olduğunu ifade etmiştir.¹⁰⁴ Eser günümüze ulaşmamıştır.¹⁰⁵

3.3. *el-Hamâse*

İbnu's-Şecerî, *el-Hamâsetu's-Şeceriyye* olarak da bilinen bu eserini ortaya koyarken Ebû Temmâm (öl. 231/846) ve el-Buhturî'nin (öl. 284/897) *el-Hamâse* adlı eserlerinden istifade etmiştir. Ayrıca Câhiliye, Sadru'l-İslâm, Emevî ve Abbâsî dönemlerinden yaklaşık 365 şairin şiirlerine eserinde yer vermiştir.¹⁰⁶ *el-Hamâse*, mersiye, medih, hiciv, şecâat gibi konulardan oluşan 15 bab ve 21 fasıldan meydana gelmektedir.

Eser ilk defa F. Krenkow tarafından 1345/1927 yılında Haydarâbâd'da yayımlanmış, daha sonra 1970 yılında Esmâ el-Hımsî ve Abdulmuîn el-Mellûhî tarafından Dımeşk'te Kültür Bakanlığınca iki cilt halinde neşredilmiştir.

İbn Hallikân, İbnu's-Şecerî'nin *el-Hamâse*'sini Ebu Temmâm'ın *el-Hamâse* adlı eserine benzetmiş ve bu eserin çok güzel olduğunu ifade etmiştir. el-Bağdâdî de (öl. 1093/1682) İbnu's-Şecerî'nin eserinin Ebu Temmâm'ın eserine benzer olduğunu, üstüne bablar ekleyip daha güzel şiirler zikrettiğini söylemiştir.¹⁰⁷

el-Hamâse ile ilgili olarak ülkemizde yapılmış herhangi bir çalışmaya rastlayamadık. Arap dünyasında ise eserle ilgili yüksek lisans ve doktora tezleri hazırlanmıştır. Bunlardan ulaşabildiklerimiz şunlardır:

- Beşir Ali Ahmed, *el-Kıyemu'l-Edebiyye ve's-Şi'riyye fî Hamâseti İbni's-Şecerî*, (Yüksek Lisans), Hartum Üniversitesi, Sudan, 2008.
- Fehmi Mahmûd Avvâd, *Hamâsetu İbni's-Şecerî Dirâseten ve Muvâzeneten*, (Doktora), Mutah Üniversitesi, Ürdün, 2011.

¹⁰³ el-Kiftî, *İnbâhu'r-ruvât*, 3/357.

¹⁰⁴ İbn Hallikân, *Vefayâtu'l-a'yân*, 6/45.

¹⁰⁵ Eserin günümüze ulaşmadığını ifade etmekle birlikte, yaptığımız araştırmalarda eserin bir nüshasına ulaştığıyla alakalı bir sosyal medya platformunda bir mesaja ve fotoğrafa rastladık. Mesajın sahibiyle iletişime geçtiğimizde kendisi eseri Chester Beatty'i kütüphanesinden temin ettiğini ifade etti. Daha sonra kütüphanenin sorumlu kişisiyle maille iletişime geçip eseri görmek istediğimizi belirttik. Ancak kendisi katalogların yanlış düzenlenmiş olmasından eseri bulamadığını söyledi.

¹⁰⁶ İbnu's-Şecerî, *el-Hamâsetu's-Şeceriyye* (tah. Esmâ el-Hımsî-Abdulmuîn el-Mellûhî), (Dımeşk: 1970), 17 (muh. mukaddimesi).

¹⁰⁷ Abdulkâdir b. Ömer el-Bağdâdî, *Hizânetu'l-edeb ve lubbu lubabi lisâni'l-Arab* (Kâhire: 1997), 5/20; Ayrıca bkz. Nusrettin Bolelli, "Klasik Dönem Arap Şiirine Dair Önemli Kaynaklar ve Tespitler I", *Şarkiyat Mecmuası*, 11, (2007/2), 34-35.

- Abdulfettâh Dâvud Kâk, *el-Hamâsetu's-Şecerîyye Dirâseten Uslûbiyyeten*, (Doktora), Gazze İslam Üniversitesi, Filistin, 2017.

3.4. Muhtârâtu İbni's-Şecerî

İbnu's-Şecerî bu eserinde *el-Mufaddaliyyât*¹⁰⁸ ve *el-Asma'ıyyât*¹⁰⁹ metodunu takip etmiş, el-Hutay'e (öl. 59/678) dışında tamamı Câhiliye döneminde yaşamış 13 şairin 50 kaside ve 10 parça şiirini derlemiştir. Eser, *Muhtârâtu Eş'ârî'l- Arab ve Dîvânu Muhtârâti's-Şu'arâ'* isimleriyle de anılmıştır.

Eser üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölüm 10 şairin 12 kasidesinden meydana gelmektedir. Bu şairler şunlardır: Lakît b. Ya'mer, Ka'neb, A'shâ Bâhile, Hâtim et-Tâî, Beşâme b. Amr, en-Nemr b. Tevleb, eş-Şenferâ, Ka'b b. Sa'd, el-Mutelemmis, Tarafa b. el-Abd. İkinci bölümde üç şairin 25 kasidesine yer vermiştir. Bunlar: Zuheyр, Bişr b. Ebî Hazm, Abîd b. el-Abras. Üçüncü bölümde ise sadece el-Hutay'e'ye ait 13 kasideye yer vermiştir.¹¹⁰

el-Muhtârât'ın ilk olarak 1888 yılında Kâhire'de taşbaskısı yapılmış, 1926 yılında Mahmûd Hasan Zenâtî tarafından *Muhtârâtu Şu'arâi'l-Arab* adıyla Mısır'da basılmış, daha sonra Ali Muhammed el-Bicâvî tarafından tahkîk edilerek 1975 yılında Kâhire'de, ayrıca 1992 yılında da Beyrut'ta neşredilmiştir.

Ülkemizde eser üzerine yapılmış müstakil bir çalışmaya rastlayamadık. Arap dünyasında ulaştığımız yüksek lisans çalışması ise şu şekildedir:

- Sihâm el-Emîn Abdullah el-Mennân, *es-Sûretu'l-Beyâniyye fî Muhtârâti İbni's-Şecerî*, (Yüksek Lisans), Ummu Derman İslâm Üniversitesi, Sudan, 2007.

3.5. Ma'ttefeka Lafzuhû ve'htelege Ma'nâhu

Eser İbnu's-Şecerî'nin çok anlamlı kelimelere dair sözlüğüdür. Kelimeleri alfabetik olarak ele almış, ancak kök harflerini dikkate almamıştır. Eseri “bâbu mâ evveluhû hemze/ilk harfi hemze olan bâb”, “bâbu mâ evveluhû bâ/ilk harfi bâ olan bab” şeklinde bablara ayırmıştır. Anlamalarını verdiği kelimelere ayet, hadis, şiir, darb-ı mesel ve Arap kelâmıyla şevâhid getirmiştir.

¹⁰⁸ Mufaddal ed-Dabbî'nin (öl. 178/794) eski Arap şiirinin en güzel kasidelerinden oluşturduğu antolojisidir.

¹⁰⁹ Asmaî'nin (öl. 216/831) derlediği ve eski Arap şiirlerini ihtiva eden bir antolojidir.

¹¹⁰ İbnu's-Şecerî, *Muhtârâtu şu'arâi'l-Arab*, thk. Ali Muhammed el-Bicâvî (Beyrut: 1992), 13 (muh. mukaddimesi); Ayrıca bkz. Bolelli, “Klasik Dönem Arap Şiirine Dair Önemli Kaynaklar ve Tespitler I”, 25-26.

İbnu's-Şecerî, istifade ettiği kaynağını kimi zaman zikretmiş, kimi zaman da zikretmemiştir. Halîl b. Ahmed (öl. 175/791), İbn Fâris (öl. 395/1004) ve ed-Dîneverî (öl. 282/895) gibi âlimlerden nakillerde bulunmuştur. Eserin ilk tahkikinde ز “ze” harfinin olduğu babın tamamı, س “sin” ve ر “ra” harfinin olduğu babın ise bir kısmı eksiktir.¹¹¹ Daha sonra Ahmed Hasan Besc tarafından yapılan tahkikte ise muhakkik, eksik olan kısımları müellifin metodunu da dikkate alarak eserin kaynakları arasında olan başta İbn Fâris'in (öl. 395/1004) *Mu'cemu Mekâyisu'l-Luga* ve *Mucmelu'l-Luga*'sı olmak üzere diğer bazı sözlüklerden istifade ederek tamamladığını ifade etmiştir. Müellife ait olmayan bu kısımları da parantez içerisine alarak dipnotta belirtmiştir.¹¹²

Eser ilk olarak 1992 yılında Atiyye Rızk tarafından tahkîk edilerek Beyrut'ta ayrıca Ahmed Hasan Besc tarafından ise 1996 yılında tahkîk edilerek yine Beyrut'ta neşredilmiştir.

3.6. *Şerhu't-Tasrîfi'l-Mulûkî*

İbni Cinnî'nin (öl. 392/1002) sarfla ilgili eserinin şerhidir.¹¹³ İncelediğimiz tabakât kitaplarının birçoğunda İbnu's-Şecerî'nin böyle bir kitabından bahsedilmekle birlikte eser günümüze ulaşmamıştır.

3.7. *Şerhu'l-Lum'a li-İbni Cinnî*

İbni Cinnî'nin nahivle ilgili yazmış olduğu eserinin şerhidir.¹¹⁴ Günümüze ulaşmamıştır.

3.8. *Şerhu'l-Maksûre*

İbnu's-Şecerî'nin, İbn Dureyd'in (öl. 321/933) eserine yazmış olduğu şerhidir. Müellifle alakalı Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi'nin ilgili maddelerinde eserin bir nüshasının Süleymaniye Kütüphanesi'nde (Esad Efendi nr.3750) bulunduğu aktarılmaktadır.¹¹⁵

Bu bilgiden hareketle Süleymaniye Kütüphanesi'nden eserin mahtût halini temin ettik. Birkaç farklı eserle bir arada bulunan *Şerhu'l-Maksûre*'nin giriş kısmında İbnu's-Şecerî'nin kendi nüshası olduğu bilgisi bulunmaktaydı. Bununla birlikte aynı sayfada eserin İbn Hişâm el-

¹¹¹ İbnu's-Şecerî, *Ma'ttefeka lafzuhû ve'htelege ma'nâhu*, thk. Atiyye Rızk, (Beyrut: 1992), 7 (muh. mukaddimesi).

¹¹² İbnu's-Şecerî, *Ma'ttefeka lafzuhû ve'htelege ma'nâhu*, thk. Ahmed Hasan Besc (Beyrut: 1996), 3-4 (muh. mukaddimesi); Ayrıca eserde muhakkik tarafından eklenen yerler için bkz. 123-135.

¹¹³ Kâtip Çelebî, *Keşfu'z-zunûn*, 1/412.

¹¹⁴ Kâtip Çelebî, *Keşfu'z-zunûn*, 2/1562.

¹¹⁵ Nasuhi Ünal Karaarslan, “İbn Düreyd”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 19/416-419; Elmalı, “İbnu's-Şecerî”, 21/219.

Lahmî'ye (öl. 577/1181) ait olduğuna işaret eden bilgiler de mevcuttu. Eseri incelediğimizde ise son kısımda 822 yılında Sâlih b. İbrâhim eş-Şecerî et-Taberî tarafından eserin istinsâh edildiğine dair bir bilgiye rastladık. Yani eserin istinsâh tarihiyle müellifimizin arasında yaklaşık 280 yıllık bir fark söz konusudur. Dolayısıyla bu nüshanın müellifimiz İbnu's-Şecerî'nin el yazması olması mümkün görünmemektedir. Kanaatimizce müstensihinin de eş-Şecerî künyesinden dolayı daha sonra esere sahip olanlar tarafından yanlışlıkla böyle bir kayıt düşülmüş olmalıdır.

Ayrıca kütüphanedeki bu nüshayla (Esad Efendi nr.3750) İbn Hişâm el-Lahmî'nin *el-Fevâidu'l-Mahsûre fî Şerhi'l-Maksûre*'sinin tahkikini (Ahmed Abdulgafûr Attâr, Beyrut-1980) karşılaştırdığımızda eserlerin büyük oranda birbirine benzediğini gördük. Buradan hareketle kütüphanedeki ilgili nüshanın İbn Hişâm el-Lahmî'nin *Şerhu'l-Maksûre*'si olmasının kuvvetle muhtemel olduğunu söyleyebiliriz.

3.9. *Şerhu Lâmiyyeti'l-'Arab*

Şenferâ'ya (öl. m. 525-550 arası) nispet edilen *Lâmiyyetu'l-'Arab* adlı kahramanlık duyguları ve mertlik kasideleri içeren 68 beyitlik eserin şerhidir. Terâcim kitaplarında İbnu's-Şecerî'nin böyle bir eserinden bahsedilmemektedir. *el-Emâlî* muhakkiki Mahmûd Muhammed et-Tanâhî yapmış olduğu araştırmalarda, el-Bağdâdî'nin (öl. 1093/1682) *Hizânetu'l-Edeb* adlı eserinde¹¹⁶ İbnu's-Şecerî'ye ait *Şerhu Lâmiyyeti'l-'Arab*'dan bahsettiği bilgisine ulaşmıştır.¹¹⁷ Ayrıca Necmuddîn et-Tûfî'de (öl. 716/1316) *el-İksîr fî İlmi't-Tefsîr*'inde İbnu's-Şecerî'nin *Şerhu Lâmiyyeti'l-'Arab* adlı eserinden nakilde bulunmuştur.¹¹⁸

3.10. *er-Reddu 'alâ Ebî'l-Kerem b. Debbâs*

İbn Debbâs'ın (öl. 500/1107) nahiv alanında yazmış olduğu *el-Mu'lem* adlı eserine bir reddiyedir. Terâcim kitaplarında İbnu's-Şecerî'ye ait böyle bir eserden bahsedilmemektedir. Ancak İbnu's-Şecerî *el-Emâlî*'sinin seksen ikinci meclisinde İbn Debbâs'ın *el-Mu'lem* olarak isimlendirdiği eserine bir reddiye yazdığını söylemiştir.¹¹⁹ Bu kitap İbnu's-Şecerî'nin *el-Emâlî*'sinde zikri geçen tek eseridir.¹²⁰

Sonuç

İbnu's-Şecerî künyesiyle meşhur Ebu's-Sa'âdât Ziyâuddîn Hibetullah b. 'Ali b. Muhammed b. Hamza el-Hâşimî el-'Alevî el-Hasanî Bağdat'ta

¹¹⁶ el-Bağdâdî, *Hizânetu'l-Edeb*, 3/341.

¹¹⁷ İbnu's-Şecerî, *el-Emâlî*, 1/36 (muh. mukaddimesi).

¹¹⁸ Necmuddîn et-Tûfî, *el-İksîr fî İlmi't-Tefsîr* (Kâhire: 1977), 83.

¹¹⁹ İbnu's-Şecerî, *el-Emâlî*, 3/211.

¹²⁰ İbnu's-Şecerî, *el-Emâlî*, 1/35 (muh. mukaddimesi).

doğmuş ve burada yetişmiş önemli Arap dili âlimlerindedir. Kendi çağdaşları arasında nahvi en iyi bilen kişi olduğu söylenen İbnu's-Şecerî ayrıca lugat, şiir, edebiyat alanlarında da döneminin önde gelen isimlerinden birisi olmuştur. Bunun yanı sıra Kerh'te babası Tâhir'in yerine vekâleten Tâlibîlerin nakîbliğini de yapmıştır.

İbnu's-Şecerî döneminin önemli âlimlerinden dersler almıştır. Onun meşhur talebelerinden İbnu'l-Enbârî (öl. 577/1181), İbn Tabâtabâ (öl. 478/1086) vasıtasıyla İbnu's-Şecerî'nin hoca silsilesini Hz. Ali'ye (r.a.) kadar saymaktadır. Müellifimiz İbn Tabâtaba dışında el-Mücâşî'î el-Kayravânî (öl. 479/1086), İbnu't-Tuyûrî (öl. 500/1107), et-Tebrîzî (öl. 502/1109) Ebu'l-Berakât el-Kûfî (öl. 539/1145) gibi hocalardan da dersler almıştır. Bunun yanı sıra başta İbnu'l-Enbârî (öl. 577/1181) ve İbnu'l-Haşşâb (öl. 567/1172) olmak üzere birçok talebe de yetiştirmiştir.

İbnu's-Şecerî'den bahseden tabâkat kitaplarında onun ilmî yönüne dikkat çekilmiş özellikle *el-Emâlî* adlı eseri çerçevesinde Arap dilindeki yetkinliğine işaret edilmiştir. Müellif Arap diliyle ilgili görüşlerinde kendisini Basra ekolüne yakın görmüş ve Kûfe ekolüne ciddi eleştiriler getirmiştir.

Müellif eserlerinin tamamını Arap dili alanında ortaya koymuştur. Bu eserlerden bir kısmı ise günümüze ulaşmamıştır. Müellifin tespit edebildiğimiz eserleri şunlardır: *el-Emâlî*, *el-İntisâr*, *el-Hamâse*, *Muhtâratu İbni's-Şecerî*, *Ma'ttefeka Lafzuhû ve'htelefe Ma'nâhu*, *Şerhu't-Tasrîfi'l-Mulûkî*, *Şerhu'l-Lum'a li İbni Cinnî*, *Şerhu'l-Maksûre*, *Şerhu Lâmiyyeti'l-'Arab*, *er-Reddu 'ala Ebi'l-Kerem b. Debbâs*. Bunlar arasında İbnu's-Şecerî'nin en önemli ve en meşhur eseri hiç şüphesiz *el-Emâlî*'dir. Ayrıca bu eserlerden Şerhu'l-Maksûre'nin günümüze ulaştığı ve Süleymaniye Kütüphanesi'nde bulunduğu belirtilmekle birlikte kütüphanedeki ilgili eser İbnu's-Şecerî'ye ait değildir.

Kaynakça

- Altıkulaç, Tayyar. "Ebü'l-Yümn el-Kindî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 10/351-352. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.
- Altundağ, Mustafa. "Mücâşîî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 31/444-445. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.
- el-Bağdâdî, Abdulkâdir b. Ömer. *Hizânetu'l-Edeb ve Lubbu Lubabi Lisâni'l-Arab*. 13 cilt, Kâhire: 1997.
- Bolelli, Nusrettin. "Klasik Dönem Arap Şiirine Dair Önemli Kaynaklar ve Tespitler I". *Şarkiyat Mecmuası*, 11, (2007/2), 1-57.
- Bozpınar, Ş. Tufan, "Nakîbüleşrâf". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 32/322-324. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.
- ed-Dâmin, Hâtim Sâlih. *Mâ lem yünşer mine'l-emâlî's-Şecerîyye*. Beyrut: Müessetu'r-Risâle, 1984.
- Dayf, Şevki. *el-Medârisun'n-nahviyye*. Kâhire: Dâru'l-Meârif, 1968.
- Demirayak, Kenan. *Arap-İslam Edebiyatı Literatür Bilgisi*. İstanbul: Cantaş Yayınları, 2016.
- Durmuş, İsmail. "İbnü'l-Haşşâb". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 21/73. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.

- Efendioğlu, Mehmet. "Sem'ânî Abdulkerîm b. Muhammed". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 36/461-462. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.
- Elmalı, Hüseyin. "el-Emâlî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 11/73. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.
- Elmalı, Hüseyin. "İbnü's-Şecerî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 21/219-220. İstanbul: TDV Yayınları 2000.
- Ersönmez, Hüseyin. *Arap Gramerinin Gelişim Sürecinde Mısır Dil Ekolü*. Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek lisans tezi, 2016.
- Ersönmez, Hüseyin. "Arap Dilinde Emâlî Geleneği: İbnü's-Şecerî'nin el-Emâlî Adlı Eseri Üzerine Bir İnceleme". *Mizânü'l-Hak: İslami İlimler Dergisi*, 11 (2020). 357-401.
- el-Fîrûzâbâdî, Ebu't-Tâhir Mecduddîn Muhammed b. Ya'kûb b. Muhammed. *el-Bulga fî Terâcimi Eimmeti'n-Nahv ve'l-Luga*. Kuveyt: 1986.
- Goldziher, Ignace. "Arap Dili Mektepleri". çev. Süleyman Tülüçü. *AÜİFD*, 9, (1990), 329-344.
- el-Hamevî, Ebu'l-Mehâsin Takıyyüddîn Ebû Bekr b. Alî b. Abdillâh b. Hicce. *Mu'cemu'l-udebâ*. 7 cilt. Beyrut: 1993.
- İbn İmâd, Ebu'l-Felâh Abdulhay b. Ahmed b. Muhammed es-Sâlihî. *Şezerâtu'z-zeheb*. 11 cilt. Beyrut: 1986.
- İbn Dimyâtî, Ahmed b. Aybek. *el-Müstefâd min zeyli Târîhi Bağdât*. Beyrut, 1997.
- İbn Hallikân, Ebu'l-Abbâs Şemsuddîn Ahmed b. Muhammed b. İbrâhîm b. Ebî Bekr. *Vefayâtu'l-a'yân*, 7 cilt. Beyrut: 1994.
- İbn Hişâm, Ebû Muhammed Cemâluddîn Abdullâh b. Yûsuf b. Ahmed b. Abdillâh el-Ensârî el-Mısırî. *Muğni'l-Lebîb 'an Kutubi'l-e'ârib*. Dimeşk: Dâru'l-Fikr, 1985.
- İbn Tağrıberdî, Ebu'l-Mehâsin Cemâluddîn Yûsuf. *en-Nucûmu'z-zâhire*. 16 cilt. Mısır: ts.
- İbnü'l-Adîm, Kemâluddîn. *Buğyetu't-taleb fî târîhi Haleb*. 12 cilt. Dâru'l-Fikr, ts.
- İbnü'l-Cevzî, Ebu'l-Ferec Cemâluddîn Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed el-Bağdâdî. *el-Muntazam fî tarîhi'l-mulûk ve'l-umem*. 19 cilt. Beyrut: Dâru'l-Kurubî'l-İlmiyye, 1992.
- İbnü'l-Cezerî, Ebu'l-Hayr Şemsuddîn. *Gâyetu'n-nihâye fî tabakâti'l-kurrâ*. 3 cilt. Mektebetu İbn Teymiyye, 1932.
- İbnü'l-Enbârî, Ebu'l-Berekât Kemâluddîn. *el-İnsâf fî mesâilî'l-hilâf*, 2 cilt. el-Mektebetu'l-Asriyye, 2003.
- İbnü'l-Enbârî, Ebu'l-Berekât Kemâluddîn. *Nüzhetu'l-elibbâ*. Ürdün: 1985.
- İbn İnebe, Cemâluddîn Ahmed b. Ali b. Hüseyin. *'Umdetu't-tâlib fî ensâbi Âli b. Ebî Talib*. Nefef: 1961.
- İbnü's-Şecerî, Ebu's-Saâdât Ziyâuddîn Hibetullah. *Emâlî İbni Şecerî*. 3 cilt. Kâhire: 2014.
- İbnü's-Şecerî, Ebu's-Saâdât Ziyâuddîn Hibetullah. *el-Hamâsetu's-Şecerîyye*. thk. Esmâ el-Himsî-Abdulmuîn el-Mellûhî. 2 cilt. Dimeşk: 1970.
- İbnü's-Şecerî, Ebu's-Saâdât Ziyâuddîn Hibetullah. İbnü's-Şecerî, *Ma'ttefeka lafzuhû ve'htelefe ma'nâhu*. thk. Atiyye Rızk. Beyrut: 1992.
- İbnü's-Şecerî, Ebu's-Saâdât Ziyâuddîn Hibetullah. *Ma'ttefeka lafzuhû ve'htelefe ma'nâhu*. thk. Ahmed Hasan Besc. Beyrut: 1996.
- İbnü's-Şecerî, Ebu's-Saâdât Ziyâuddîn Hibetullah. *Muhtârâtu şu'arâi'l-'Arab*. thk. Ali Muhammed el-Bicâvî. Beyrut: 1992.
- Karaarslan, Nasuhi Ünal. "İbn Düreyd". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 19/416-419. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.
- Kâtîp Çelebî. *Keşfu'z-zunûn*. 6 cilt. Bağdat: 1941.
- Kehhâle, Ömer Rızâ. *Mu'cemu'l-müellifîn*. 13 cilt. Beyrut: ts.
- el-Kiftî, Ebu'l-Hasen Cemâluddîn Alî b. Yûsuf b. İbrâhîm b. Abdilvâhid eş-Şeybânî. *İnbâhu'r-ruvât*, 4 cilt. Beyrut: 1982.
- Kılıç, Hulusî. "Enbârî, Kemâleddîn". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 11/172-173. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.
- el-Kureşî, Ebû Muhammed Muhyiddîn Abdulkâdir b. Muhammed b. Muhammed el-Mısırî. *el-Bidâye ve'n-nihâye*. 14 cilt. Dâru İhyâit-Turâs, 1988.
- Muhsin el-Emîn. *A'yânu's-şî'a*. 12 cilt. Beyrut: 1983.
- en-Nevevî, Ebû Zekerıyyâ Yahyâ b. Şeref b. Murî. *Tehzîbu'l-Esmâ ve'l-Lugât*. 4 cilt. Beyrut: ts.
- Özel, Ahmet. "Tebrîzî, Hatîb". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 40/223-224. İstanbul: TDV Yayınları, 2011.
- er-Râfi'î, Mustafa Sâdik. *Târîhu Âdâbi'l-Arabî*. 3 cilt. Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, ts.
- es-Safedî, Salâhuddîn Halîl b. İzziddîn Aybeg b. Abdillâh. *el-Vâfi bi'l-vefeyât*. 29 cilt. Beyrut: 2000.

- Seyyid Ali Hân Şirâzî. *ed-Deracetu'r-refî'a fî tabakâti's-şî'a*. Beyrut: 1983.
- Subhi İbrâhim es-Sâlih. *Ulûmu'l-Hadîs ve Mustalahuhu*. Lübnan: Dâru'l-İlmi li'l-Melâyîn, 1984.
- es-Suyûtî, Ebu'l-Fazl Celâluddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî. *Buğyetu'l-vuât*, 2 cilt. Lübnan: ts.
- es-Suyûtî, Ebu'l-Fazl Celâluddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî. *el-Muzhir*. 2 cilt. Beyrut: 1998.
- et-Tantâvî, Muhammed. *Neş'etu'n-nahv ve târihu eşheri'n-nuhât*. Mektebetu İhyâi't-Turasi'l-Arabî, 2005.
- Tekin, Ahmet. *İbnu's-Şecerî'nin el-Emâlî Adlı Eserinin Sarf Açısından İncelenmesi*. Ankara: İlahiyat Yayınları, 2019.
- et-Tûfî, Necmuddîn. *el-İksîr fî ilmi't-tefsîr*. Kâhire: 1977.
- el-Yemenî, Ebu'l-Mehâsin Tâcuddîn Abdalbâkî b. Abdilmecîd b. Abdillâh. *İşâratu't-ta'yîn fî terâcimi'n-nuhât ve'l-lugaviyyîn*. thk. Abdulmecîd Diyâb. Riyâd: 1986.
- ez-Zebîdî, Ebu'l-Feyz Muhammed el-Murtazâ b. Muhammed b. Muhammed b. Abdurrezzâk. *Tâcu'l-Arûs min Cevâhiri'l-Kâmûs*. 40 cilt. Dâru'l-Hidâye, ts.
- ez-Zehabî, Ahmed b. Osmân. *el-İber fî haberi men ğaber*. 5 cilt. Kuveyt: 1984.
- ez-Zehabî, Ahmed b. Osmân. *Siyer-i a'lâmi'n-nübelâ*. 18 cilt. Kâhire: 2006.
- ez-Zehabî, Ahmed b. Osmân. *Târîhu'l-İslâm*. 15 cilt. Daru'l-Garbi'l-İslâmî, ts.
- ez-Zehabî, Ahmed b. Osmân. *Tezkiretu'l-huffâz*. 4 cilt. Beyrut, 1998.
- ez-Zirikî, Ebû Gays Muhammed Hayruddîn b. Mahmûd b. Muhammed b. Alî b. Fâris. *el-A'lâm*, 8 cilt. Dâru'l-İlmi li'l-Melâyîn, 2002.